

ματοῦσεν ἢ ματιά του μονίχα σ' αὐτά, ἀλλὰ ἔχοντας ὡς ἀφορμὴ αὐτὰ ἐπροχωροῦσε στὸ ποίημα καὶ μ' αὐτὸ συνέδεε τὰ ἔργα αὐτὰ τῆς εἰσαγωγικῆς τέχνης μ' ὅλο τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ποῦ τὰ γέννησε. Ὅπως ὁ ἱστορικὸς τῆς τέχνης ἔχει ὡς ἔργον του νὰ ἀναστήσῃ ἀπὸ τὸ μνημεῖο ποῦχει μπροστά του τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ποῦ τὸ γέννησε, ἔτσι καὶ ὁ ἱστορικὸς τοῦ πνεύματος ν' ἀναστήσῃ ἀπὸ τὰ κείμενα τὸ πνεῦμα, τὸν χαρακτῆρα, τὸ ὕψος, ἀλλὰ καὶ περισσότερο τὸ ἦθος τοῦ πνεύματος.

Γ'.

Ἄς πάρωμε ὁμῶς τὰ κείμενα στὰ χέρια γιὰ νὰ ἰδοῦμε λόγο πρὸς λόγον πῶς τὰ κατέχετε καὶ ποῖα σχέσιν ἔχετε μὲ τὸ πνεῦμα ποῦ κρύβουν μέσα τους. Καὶ ἀπ' αὐτὸ θὰ φανῆ ἂν ἔχετε δικαίωμα νὰ κοβόσασθε ἔτσι δά γιὰ τὰ κείμενα, ὅπως δείχνετε στὴν ἀπορριπτικὴ ἔκθεσι. Γιατὶ τὸ δικαίωμα γιὰ κάθε προῖγμα, καὶ αὐτὸ εἶναι κατηγορηματὴ τῆς φιλοσοφικῆς ἠθικῆς, τόχει ὁ καθένας μόνον ἀπὸ τὴν χρῆσι καὶ τὴν καλλιέργεια ποῦ τοῦ κάνει· δὲν ἔχεις δικαίωμα ἐπὶ τῆς γῆς ποῦ πατῆς ἂν δὲν τὴν δουλεύης, καὶ δὲν ἔχεις δικαίωμα ἐπὶ τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τῶν πατέρων σου ἂν δὲν τὴν καλλιεργῆς ὅπως τὸ ζητεῖ ἡ ζωὴ τῆς φυλῆς σου· ὅπως δὲν ἔχεις καὶ κανένα ἠθικὸ δικαίωμα ἐπάνω στὸ σῶμα σου τὴν στιγμή ποῦ τὸ ἀφίγγεις θεληματικῶς καὶ σαπίζει. Εἶναι δὲ φυσικὸν ὅτι τὴν στιγμή ποῦ θὰ φανῆ ὅτι δὲν ἔχεις δικαίωμα ἐπάνω στὴν πνευματικὴ ἱστορία τῶν πατέρων σου, ἂν δὲν τὴν δουλεύεις καὶ δὲν τὴν ἐρμηνεύεις ὅπως ζητάει τὸ πνεῦμα, εἶναι φυσικὸν ὅτι δὲν θάχης δικαίωμα καὶ ἐπάνω στὶς ψυχὰς τῶν νέων ποῦ ζητοῦν νὰ μορφωθοῦν, τὴν στιγμή ποῦ δὲν θὰ μπορῆς νὰ τοὺς φέρῃς σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸ πνεῦμα ποῦ κρύβουν μέσα τους τὰ ἔργα καὶ τὰ μνημεῖα τῶν προγόνων σου.

Ἄς ἰδοῦμε λοιπὸν τὰ κείμενα καὶ τὸ πνεῦμα των γιὰ νὰ ἰδοῦμε ὕστερα καὶ τὴν σχέσι σας πρὸς αὐτά, ἡ δὲ σχέσις αὐτὴ θὰ φανῆ καθαρά ἀπὸ τὴν κρίσι ποῦ ἐκάνατε. Στὸ πρῶτο μέρος τῆς κριτικῆς μου μελέτης ἔδειξα πόσο ἄσχετα εἶναι τὰ «πνεύματά» σας μὲ τὸ πνεῦμα τῶν πλατωνικῶν κειμένων, καὶ σὲ πόση ἀπόστασι βρίσκεται ἡ «ψυχὴ» σας ἀπὸ τὴν ζωὴ ποῦ κυλάει μέσα στὰ κείμενα. Τώρα ὑπολείπεται νὰ ἰδοῦμε πῶς σχετίζεσθε μὲ ἓνα ἄλλο πνεῦμα, τὸ τελευταῖο μεγάλο πνεῦμα τῆς ἀρχαιότητος, τὸν Πλωτῖνο.

Ἄλλὰ ὑπάρχει καὶ ὁ ἀναγνώστης χάριν τοῦ ὁποίου καὶ γράφω καὶ γι' αὐτὸν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰπῶ σύντομα πρῶτα ποιά εἶναι ἡ σχέσις μου μὲ τὸν Πλωτῖνο, καὶ αὐτὸ δὲν μπορῶ διαφορετικὰ καὶ καλλίτερα νὰ τὸ εἰπῶ παρὰ ἂν ἀναπτύξω μὲ λίγα λόγια τὸν τρόπο τῆς ἐργασίας μου γιὰ τὴν φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου, καὶ κατὰ τί διαφέρει ἀπὸ τῆς ἐργασίας ἄλλων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος. Ποιὸ εἶναι τὸ κύριο χαρακτηριστικὸν τῆς;

Γιὰ νὰ δικαιολογήσῃς τὸ γεγονός ὅτι γράφεις μιὰ μελέτη, ἓνα ἐπιστημονικὸν ἔργον, θὰ πρέπη νὰ μπορῆς ν' ἀτενίσῃς ἓνα παλαιὸν ἀντικείμενον—διότι τὰ ἀντικείμενα εἶναι πάντα τὰ ἴδια μέσα στὴν σκέψιν—κατὰ ἓνα νέο τρόπο, θὰ πρέπη ἢ ἓνα ὠρισμένον πρόβλημα νὰ διακρίνης μέσα στὸ ἀντικείμενον αὐτὸ ἢ καὶ ὁλόκληρον τὸ ἀντικείμενον νὰ τὸ ἀναλύσῃς σὲ νέα προβλήματα. Ἔτσι καὶ μόνον ἔτσι παίρνεις καὶ σὺ θέσι μέσα στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος, ἄλλοιῶς θὰ ἀνακυλῆς τὰ ἔργα τῶν ἄλλων καὶ θὰ ψαχουλεύῃς τῆς σκέψεις τῶν ἄλλων χωρὶς κανένα δικαίωμα θέσεως μέσα στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος. Ὅταν μάλιστα ἔχεις μπροστά σου ἓνα μεγάλο πνευματικὸν φαινόμενον, ἓνα μεγάλο πνευματικὸν χαρακτήρα, καὶ τέτοιος εἶναι πάντοτε ὁ κλασικός, τότε τὰ πράγματα γίνονται πιὸ δύσκολα, διότι ἀπαιτεῖται δύναμις μεγαλύτερη γιὰ νὰ μπῆς στὸ πνεῦμα τοῦ κλασικοῦ ποῦ καὶ μεγαλείτερον ἐσωτερικὸν ἀγῶνα προὔποιέτε καὶ περισσότερες ἀντιθέσεις ἐγκλείει καὶ περισσότερα προβλήματα συγκεντρώνει. Ὅλα αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἴδῃς καὶ ἓνα πρὸς ἓνα καὶ συνολικὰ καὶ ποτὲ δὲν πρέπει νὰ χωρίζῃς τὰ καθ' ἕκαστα, ἔτσι ὥστε νὰ τ' ἀποσπᾶς ἀπὸ τὸν κεντρικὸν χυμὸν τοῦ συνόλου, οὔτε πάλι πρέπει νὰ βλέπῃς μόνον τὸ ὅλον χωρὶς νὰ ἔχῃς στὸ νοῦ σου πάντοτε τὰ μέρη.

Στὴν σκέψιν τοῦ Πλωτίνου πολλοὶ ἐζήτησαν νὰ ἐμβαθύνουν, κυρίως μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον ποῦ τὰ πνεύματα κουρασμένα εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ κάποια ἀνακούφισιν. Ἦταν δὲ φυσικὸν νὰ στραφοῦν πρὸς τὸν Πλωτῖνον, γιὰτὶ ὁ τελευταῖος αὐτὸς πνευματικὸς χαρακτήρ τῆς ἀρχαιότητος ἂν καὶ ἔζησε σὲ μιὰ ἐποχὴ πνευματικῆς ἀκαταστασίας καὶ ψυχικῆς ἀναρχίας (στὴν ἐποχὴ ποῦ ὁ χριστιανισμὸς ἔχυνε τὸ αἷμα του γιὰ νὰ κυρώσῃ τὴν ἀρχὴν του καὶ ἡ ἀρχαία φιλοσοφία εἶχε ἀρχίσει νὰ γίνεται μυθολογία), ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἦταν μέγας, ἔδωσε στὴν προσωπικότητά του ὅλα τὰ γιὰ τοὺς ἄλλους ἀντιμαχόμενα στοι-

χεῖα, καὶ ξαναγέννησε πνευματικὰ τὸν κόσμον τόσο ἀκέραια καὶ συνθετικά, ποῦ χαρίζει πράγματι εἰς ἐκεῖνον ποῦ μπορεῖ νὰ τὸν ξαναζήσει καὶ νὰ τὸν ξανασκεφθῆ μιὰ ἀνάπαυσι, μιὰ εὐδαιμονία.

Γι' αὐτὸ ἦταν, εἶπα, φυσικὸ τὸ ὅτι τὸ εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα ἀποσυντεθειμένο καὶ ἀπὸ τὸν καταπληκτικὸν κατακερματισμὸν τοῦ στὴν εἰδίκευσι καὶ ραπισμὸν ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ πολέμου ἐζήτησε κάποια ἀνακούφισι καὶ εἰς τὸν Πλωτῖνον, καὶ σχεδὸν εἰς ὅλους τοὺς ὅμοιους χαρακτῆρες τοῦ. Τὶ ἀπέρρευσε ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐπιστροφὴν στὴν ἱστορία τοῦ πνεύματος γενικὰ δὲν εἶναι τώρα οὔτε ὁ καιρὸς καὶ οὔτε εἶναι ἐδῶ ὁ προεπιλεγμένος τόπος γιὰ νὰ τὸ εἰπῶ. Ὅτι ὅμως ἀπειρες ἀπόπειρες τέτοιας ἐπιστροφῆς πρὸς τὸ ἱστορικὸ πνεῦμα ἐπήγαν χαμένες, διότι οἱ ψυχὰς ποῦ τὶς ἐπιχειροῦσαν ἢ ἦταν ἀσθενεῖς, ἢ εἶχαν περιορισμένον πνευματικὸν ὄριζοντα, αὐτὸ μπορῶ νὰ τὸ εἰπῶ καὶ ἐδῶ. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν Πλωτῖνον μπορῶ νὰ εἰπῶ ὅτι οἱ περισσότερες προσπάθειες καὶ τῶν εἰδικῶν ἀκόμα, ἂν δὲν ἐπήγαν χαμένες, πάντως εἶχαν πενιχρὰ ἀποτελέσματα, δὲν ἔφεραν ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ ἐκεῖνο ποῦ ὑπεσχέθησαν. Ἐκτὸς αὐτοῦ ὅλες αὐτὲς οἱ προσπάθειες ἦταν μονομερεῖς, ἔφεραν δηλαδὴ ἓνα ὁρισμένον πρόβλημα ἀπὸ τὸν πνευματικὸν κόσμον ποῦ ἐδημιούργησε ἢ προσωπικότης αὐτὴ καὶ τὸ ἀπόκοβαν σχεδὸν ριζικὰ ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν προβλημάτων καὶ ἔτσι ἔδιναν ἓνα κομμάτι τοῦ ὅλου. Καὶ δὲν μπορεῖ κανεὶς βέβαια ν' ἀρνηθῆ ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἐργασία ἦταν ὠφέλιμη, διότι ἐχρησίμευσε ὡς ὑλικὸν εἰς ἄλλους, καὶ ὅτι σὲ μερικὰ μέρη ἔχει κάποια φωτεινὰ σημεῖα, ἀλλὰ καὶ κανεὶς πάλι δὲν μπορεῖ νὰ εἰπῆ ὅτι ἔδωκαν μιὰ ἀκέραια ἐντύπωσι γιὰ τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ τελευταίου αὐτοῦ Ἑλληνοῦ. Ἄλλοι δὲ τὸν ἔφεραν τὸν Ἑλληνα αὐτὸν σὲ τόση σχέσι μὲ τὴν Ἀνατολὴν καὶ μὲ τὸν μυστικισμὸν ποῦ παραμόρφωσαν τὸ γλυκύτετον καὶ φωτεινότετον πρόσωπόν του. Γιατί, ὅση Ἀνατολὴν καὶ ἂν ἐμπῆκε μέσα στὴν ψυχὴν τοῦ Πλωτίνου, τὸ πρόσωπόν του εἶναι τόσο φωτεινὸν καὶ ἡ ματιὰ του τόσο ὠραία ποῦ δύσκολα θὰ μπορούσε, ἔστω καὶ μιὰ στιγμὴ, νὰ ζήσει στὸν μυστικὸν καὶ παραγεμισμένον μὲ χίλια δύο ἑξωτικὰ στολίδια πνευματικὸν ὄριζοντα τῆς καθ' αὐτὸ Ἀνατολῆς. Ἔτσι ἐκεῖνοι ποῦ ἔκαμαν τὸν Πλωτῖνον καθ' αὐτὸ ἀνατολίτην, ποῦ τὸν ἔφεραν κοντὰ στοὺς Ἰνδοὺς καὶ τοὺς Κινέζους, δὲν αἰσθάνθησαν τίποτα ἀπὸ τὴν μοναδικὴν στὴν ὅλη πνευμα-

τική ιστορία τῆς ἀνθρωπότητος αἰσθητικὴ δημιουργία τοῦ Πλωτίνου — διότι πρῶτος αὐτὸς εἶδε καὶ ἔδειξε τὸν κόσμον τόσο σύνθετα καὶ ἀκέραια ὡς αἰσθητικὸ φαινόμενο, καὶ πρῶτος αὐτὸς εἶδε καὶ ἔδειξε καὶ τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος ὡς αἰσθητικὸν ὄργανισμό.

Μὲ τίς παρατηρήσεις ὅμως αὐτὲς διαφαίνεται καὶ ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον εἶδε τὸν Πλωτίνον ὁ ὑπὸ τῶν καθηγητῶν τῆς φιλοσοφίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν κατακριθεὶς συγγραφεύς. Σκοπὸς τοῦ ἔργου μου «ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλωτίνου» — ἔργον τὸ ὁποῖον τόσο πρόχειρα ἐκρίθη καὶ κατακρίθη στὴν Ἑλλάδα, — διότι στὴν Ἑλλάδα εὐρίσκονται οἱ κρίνοντες καὶ κατακρίνοντες πάντοτε ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικὴν πνευματικὴν ζωὴν — εἶναι νὰ δώσῃ τὰ οὐσιώδη χαρακτηριστικὰ τῆς μεταφυσικῆς τοῦ τελευταίου Ἑλληνοῦ, νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἱστορικὴν σιγὴν τῶν κειμένων τοῦ Πλωτίνου εἰς ὁμιλίαν, εἰς λόγον, δηλαδὴ νὰ φέρῃ στὴν ζωὴν τὴν πνευματικὴν τὴ δικήν μας τὸ ἄπειρα διακεκριμένο καὶ πλούσια διαφοροποιημένο πνεῦμα τοῦ Πλωτίνου. Κατὰ πόσον τὸν ἐπέτυχεν αὐτὸν τὸν σκοπὸν εἶναι ἔργον ἄλλων νὰ τὸ εἰποῦν — καὶ τὸ εἶπαν. Μὰ ὑπάρχουν ὅμως καὶ οἱ δικοὶ μας οἱ σοφοί, οἱ δικοὶ μας οἱ «ἱστορικοὶ» τοῦ πνεύματος ποῦ, ὅπως λέγει κάποτε ὁ Nietzsche γιὰ τοὺς παρομοίους στὸν τόπον του, προτιμοῦν νὰ σπάσουν τὸ πόδι τους παρὰ τὴν λέξιν, τὸ γράμμα τοῦ κειμένου. Καὶ αὐτοὶ ἅμα σὲ ἰδοῦν καὶ μιᾶς σ' ἄλλη γλῶσσα, γράφεις κατὰ διαφορετικὸν τρόπον, ἀντίθετον πρὸς τὸν δικόν τους τὸν σχολαστικόν, — ἀδιάφορον ἂν γράφῃς γερμάνικα — εἶναι ἔτοιμοι νὰ σοῦ εἰποῦν ὅτι παραχαράττεις τὰ κείμενα. Καὶ ἔχουν δίκην, διότι «εἶναι πράγματι πολὺ δύσκολον νὰ παρακολουθῇ κανεὶς κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ μελοδράματος, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν διαδικασίαν ποῦ γίνεται στὴν σκηνήν, εἶναι δύσκολον πρᾶγμα νάχη κανεὶς τ' αὐτιά του ἐκεῖ ποῦ ἔχει καὶ τὰ μάτια του». Γι' αὐτὸ χωρίζουν τὴν μουσικὴν ἀπὸ τὴν πρᾶξιν καὶ βλέπουν συνήθως μόνον τὴν πρᾶξιν, ἐκεῖνα ποῦ γίνονται στὴν σκηνήν, καὶ ἀντὶ νὰ σιωπήσουν, κατηγοροῦν ἐκείνους ποῦ ἔχουν τὴν δύναμιν νὰ παρακολουθοῦν καὶ τὴν δραματικὴν μουσικὴν καὶ τὸ δράμα. Ἐάν τὴν αὐτὴν βλέπουν μόνον τίς λέξεις, τὰ ὁρατὰ ἀντικείμενα, τὴν πρᾶξιν ποῦ γίνεται στὴν σκηνήν, καὶ δὲν ἐννοοῦν τίποτε ἀπὸ τὸ ἀτελεύτητον ξετύλιγμα τῶν ἐννοιῶν, ἂν δὲν καταλαβαίνουν τίποτε ἀπὸ τὴν μουσικὴν ποῦ κυλάει πίσω ἀπὸ τὰ κείμενα γι' αὐτὸ

δὲν φταίει βέβαια ἐκεῖνος ποῦ ἔθεσε τὰ κείμενα καὶ συνέθεσε τὴν μουσική τους. Ἀλλὰ ἄς τοὺς ἀφήσωμε γιὰ μιὰ στιγμή νὰ βλέπουν τὶς λέξεις καὶ ἄς γυρίσωμε πάλι στὸν δικό μας τρόπο, στὸν δικό μας τὸν σκοπό.

Ὁ σκοπός, ὅπως εἶπα, τοῦ βιβλίου ἦταν αὐτός, νὰ μπῆ καὶ στὸ δράμα τῆς ψυχῆς τοῦ φιλοσόφου καὶ στὴ δραματικὴ μουσική της, καὶ γι' αὐτὸ ἔπρεπε νὰ συνδεθῶ μὲ τὰ κείμενα προσωπικά, νὰ σχετισθῶ μαζί τους, καὶ ν' ἀφήσω κατὰ μέρος κάθε τι ποῦ ἄλλοι εἶπαν μέχοι τοῦ σημείου ὥστε νὰ κατηγορηθῶ καὶ εὐτυχῶς στὸ σημείον αὐτὸ ἀπὸ τοὺς ξένους οἱ ὁποῖοι ὅμως εἶχαν καὶ τὴν εὐλιχρίνεια νὰ εἰποῦν πὼς αὐτὸ δὲν μ' ἐμπόδισε ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνοίξω δρόμους καινούργιους στὴν κατανόησι τοῦ πνεύματος τοῦ Πλωτίνου. Τὸν σκοπὸ βέβαια αὐτὸν δὲν θὰ μπορούσα νὰ τὸν ἐπιτύχω, δὲν θὰ μπορούσα νὰ μπῶ στὸ εἶδος τῆς μουσικῆς τοῦ Πλωτίνου καὶ νὰ τὴν ξαναφέρω στὴν ζωὴ, ἂν πρῶτα πρῶτα δὲν εὔρισκα τὰ μοτίβα της, τὶς κεντρικὲς ἰδέες· αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο μου μέλημα. Ἄν πιάσης τὸν μέγαλον στὰ μοτίβα του τότε εἶναι σὰν νὰ πιάνης τὸν ταῦρο ἀπ' τὰ κέρατά του—ὅπως λέει μιὰ γερμανικὴ παροιμία—δηλαδὴ τὸν κυριεύης. Χρόνια βέβαια θὰ παλέψης γιὰ νὰ βρῆς τὶς βασικὲς ἀρχές μὰ ἅμα τὶς βρῆς ἢ ἀνασύνθεσις εἶναι ἔργον ὑπομονῆς. Καὶ γιὰ νὰ εἰπῶ τὸ πρῶγμα στὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι νὰ ξαναγεννηθῶν συστηματικὰ καὶ νὰ πάρουν καινούργια μορφή—ὅπως τὸ ζητάει ἡ ζωὴ μας ἢ πνευματικὴ—τὰ νοήματά του. Μ' αὐτὸ ὅμως εὔρεθῆκα σ' ἀντίθεσι μὲ ἓνα κατὰ παράδοσιν σχῆμα, μὲ ἓνα παραδεδεγμένο τρόπο. Τὸ σχῆμα αὐτὸ εἶχε τοῦτο τὸ κακό, νὰ τεμαχίζῃ τὸν πνευματικὸ ὀργανισμὸ τοῦ Πλωτίνου, νὰ ἀποσυνθέτῃ τὸ σύστημα τῶν σκέψεών του ἔτσι ὥστε νάχῃς τὴν βέβαιαν ἐντύπωσιν, ὅτι ξεσκίζεται κάτι, καὶ ἐξεσκίζονταν τὸ ὠραιότερο, τὸ πολυτιμώτερο καλλιτέχνημα τῆς «θνησκούσης ἀρχαιότητος». Καὶ ὄχι μόνον ἐχώριζε ἢ παραδεδεγμένη μέθοδος ἓνα ἓνα κομμάτι ἀπὸ τὸ ὅλο σῶμα τοῦ ἔργου τοῦ Πλωτίνου, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐρευνοῦσε χωριστά. Γι' αὐτὸ ἀστόχησαν ὅλες οἱ προσπάθειες αὐτὲς διότι—τὸ ξαναλέγω—ἐπαιρναν μιὰ ἀρχή, ἓνα μοτίβο, καὶ τὸ ἀποχώριζαν ἀπὸ τὰλλα, καὶ ὄχι μόνον αὐτά, ἀλλὰ ἤθελαν νὰ βάλουν ὅλα τ' ἄλλα κάτω ἀπ' αὐτὸ καὶ νὰ τὰ σβύσουν.

Τί ἐγίνονταν δηλαδή; Ὅλοι ἐλησμονοῦσαν ὅτι ἡ φιλοσοφία, ὅπως καὶ ἡ τέχνη, δὲν κομματιάζεται, καὶ ἂν ἐξωτερικὰ εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νὰ κομματιάζωμε, διότι εἴμαστε μέσα σὲ τόπο καὶ χρόνο, πάντως τὸ φιλοσόφημα καὶ τὸ καλλιτέχνημα δὲν πρέπει νὰ κομματιάζεται στὴν οὐσία του. Ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσι κατὰ τοῦτο διαφέρει ἀπὸ κάθε ἄλλη γνῶσι ὅτι προϋποθέτει *συνάμα* ὅλες τὶς ἀρχὲς τοῦ πνεύματος καὶ κάθε φορὰ ποῦ ὀρίζει τὴν μιὰ τὸ κάνει μὲ τὶς ἄλλες, δηλαδή ἡ φιλοσοφικὴ γνῶσις—ἐφ' ὅσον δὲν γίνεται ἱστοριογραφία ὁπότε χάνει τὴν φιλοσοφικότητα—ὀρίζει τὰ νοήματα ἀμοιβαῖα, ἢ ἀκριβέστερα ἀκόμη, διαλεκτικὰ.

Ἡ φιλοσοφία γενικὰ εἶναι μία ἀδιαίρετη καὶ ὁμοούσια ἐνέργεια ὅταν ὁμιλοῦμε περὶ λογικῆς, ἠθικῆς καὶ αἰσθητικῆς, αὐτὸ δὲν θὰ εἶπῃ ὅτι τὸ ὅλον αὐτὸ κομματιάζεται, ἀλλὰ ὅτι τὸ βλέπομεν ἀπὸ διάφορες μεριές. Ὅπως τὸ πνεῦμα εἶναι ἓνα, εἴτε γιὰ ἐπιστήμη πρόκειται, εἴτε γιὰ τέχνη, εἴτε γιὰ ἠθος, εἴτε γιὰ ὑρησκευτικὸ μῦθο, ἔτσι καὶ ἡ κατανόησις καὶ θεωρία τοῦ πνεύματος εἶναι μία, μὲ πολλὰς μόνον ἀπόψεις, καὶ γιὰ νᾶμαι ἀκριβέστερος λέω ὅτι ὅλο τὸ πνεῦμα, ὅλο τὸν κόσμον τοῦ πνεύματος μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸν ἰδῇ τὴν μιὰ φορὰ θεωρητικὰ (λογικῆ) τὴν ἄλλη φορὰ πρακτικὰ (ἠθικῆ) καὶ τὴν τρίτη φορὰ αἰσθητικὰ (φιλοσοφία τοῦ ὠραίου). Ὅλη ἡ πνευματικὴ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅλο τὸ πνευματικὸν ἔργον μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον ἢ θεωρητικῆς ἢ ἠθικῆς ἢ αἰσθητικῆς ἀναλύσεως. Ὡστε ὁ χωρισμὸς τῆς φιλοσοφίας στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχει, εἶναι μία ἡ φιλοσοφία, ἓνα εἶναι καὶ τὸ ἀντικείμενό της. Τὴν θεμελιώδη αὐτὴ γνῶσι τὴν ἀποκτᾷ κανεὶς ἅμα φθάσῃ νὰ καταλάβῃ ὅτι οἱ διακρίσεις ποῦ κάνει ὁ νοῦς εἶναι μεθοδικές, ἔχουν ἀπλῶς ὀδηγητικὸ χαρακτῆρα, τὸν βοηθοῦν γιὰ νὰ μπῆ στὴν μία καὶ ἀδιαίρετην ἐννοια τοῦ πνεύματος. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ ἓνα φιλοσοφικὸ σύστημα. Τότε μπαίνει κανεὶς στὴν οὐσία του ὅταν καταλάβῃ πῶς τὸ ὅλον εἶναι ἓνας ὀργανισμὸς, στὰ δὲ μέλη του κυκλοφορεῖ ἡ ἴδια ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἴδιο τὸ αἷμα, ὅταν καταλάβῃ πῶς κανένα προσδιορισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ ἐνὸς εἰδικοῦ μέλους, μιᾶς εἰδικῆς ἐννοίας, χωρὶς ν' ἀναφέρῃ σ' αὐτὴ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ὀργανισμοῦ, εἴτε θετικὰ εἴτε ἀρνητικὰ. Ὅταν π. χ. ἐπιχειρήσωμε νὰ καταλάβωμε τί εἶναι «ψυχὴ» στὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου θὰ

ἴδοῦμε ὅτι ὅλους τοὺς προσδιορισμοὺς καὶ ὅλα τὰ γνωρίσματα τῆς ἐννοίας αὐτῆς μπορεῖ νὰ τὰ δεχθῆ καὶ ὁ «νοῦς», ὅπως καὶ ὅλα τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τοῦ νοῦ μπορεῖ νὰ τὰ δεχθῆ καὶ ἡ ψυχὴ, αὐτὸ βέβαια κατὰ ἓνα ὁρισμένον τρόπο καὶ ὄχι ὅπως κι' ὅπως. Ὅταν τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ψυχῆς ἀποδίδονται καὶ στὸν νοῦν αὐτὸ γίνεται ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀποψη, ὅποτε καὶ παίρνουν μιὰ ἄλλη ἀπόχρωσι. Αὐτὸ βέβαια δύσκολα τὸ καταλαβαίνει ἐκεῖνος ποῦ δὲν φιλοσοφεῖ, διότι αὐτὸς δὲν καταλαβαίνει ἐκεῖνο ποῦ εἶπε κάποτε ὁ Georg Simmel ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ζήτημα ἀποχρώσεων.

Γὰρ αὐτὸ μονάχα ὅταν πάρεις ἓνα φιλοσοφικὸν ἔργον ὡς σύνολο θὰ ἴδῃς τὴν ἀλήθειαν του, τὴν οὐσίαν του· ἄλλοιῶς θὰ ἴδῃς κομμάτια τῆς ἀλήθειας· ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια δὲν κομματιάζεται, ἡ ἀλήθεια εἶναι ἐπίσης κάτι ποῦ ὑπάρχει ὡς ὅλον, ὡς ἓνα νοητὸ σῶμα, ἐκτὸς ἂν πρόκειται γιὰ γεγονότα, ὅποτε μπορούμε νὰ εἰποῦμε τοῦτο ἔγινε καὶ τοῦτο δὲν ἔγινε, μὰ στὸ πνεῦμα καὶ στὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ὅπως καὶ χαρακτηριστικὰ στὴν τέχνη δὲν πρόκειται γιὰ γεγονότα — ἀλλὰ γιὰ σύστημα νοημάτων, γιὰ κύκλον ἐννοιῶν, γιὰ ἀκεραίωσι ψυχῆς καὶ νοῦ—καὶ ὁ κύκλος αὐτὸς ἢ θᾶναι ὅλος ἀληθινὸς ἢ θᾶναι ὅλος ψεύτικος καὶ εἶναι φανερὸν γιὰτί. — Στὸ σύστημα δὲ τοῦ Πλωτίνου φαίνεται τὸ γιὰτί ἴσως καθαρώτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο σύστημα, ἴσως φωτεινότερα καὶ ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται στὴν τέχνη· τῆς ἀλήθειας τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς ὡμορφιᾶς πηγὴ εἶναι ἡ ψυχὴ—αὐτὴ κρατᾷε κάθε ἔκφρασι καὶ κάθε σκέψι—καὶ αὐτὸ εἶναι στὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου ποῦ τὸ διακρίνει ἀπὸ ὅλα τᾶλλα, γιὰτί ὁ Πλωτῖνος βάζει συνειδητὰ τὴν ψυχὴ ὡς ἀρχὴ ζωῆς, ἡ ψυχὴ στὸ σύστημα αὐτὸ τοῦ πνεύματος φθάνει ὡς τὰ ἀνώτατα καὶ τὰ κατώτατα σημεῖα τῆς ζωῆς, καὶ ὄχι μόνον αὐτό, ἀλλὰ ὁ σκοπὸς τῆς ψυχῆς εἶναι στὸ σύστημα αὐτὸ νὰ προσπεράσῃ, ἂν μπορῆ, τὰ ὅρια ποῦ τῆς βάζει ἡ γνῶσις καὶ νὰ ἀφομοιώσῃ τὸ πᾶν, νὰ ἀφαιμάξῃ κάθε ζωντανὸ ἀντίκειμενον ποῦ εἶναι γύρω της καὶ ὕστερα νὰ γυρίσῃ καὶ ν' ἀναπαυθῆ στὸν ἑαυτὸ της. Καὶ ἐκεῖνο ποῦ χαρακτηρίζει τὴν «ψυχὴν» στὸ σύστημα τοῦ Πλωτίνου καὶ ποῦ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε μαγικὴ καὶ μυθολογικὴ προσπάθεια τῆς Ἀνατολῆς, εἶναι τοῦτο: ὅτι ἡ «ψυχὴ» τοῦ Πλωτίνου εἶναι ὑποχρεωμένη πρῶτα νὰ μορφωθῆ ἢ λογικά, νὰ ρυθμισθῆ θεωρητικά, καὶ ἀφ' οὗ γίνῃ κτῆμα της ὁ κό-

σμος τοῦ λόγου, τότε μονάχα νὰ δοκιμάσῃ νὰ ὑπερβῆ τὰ ὄριά του— καὶ ὄχι πρὶν—. Ἐνῶ δηλαδή ὅλοι οἱ ἄλλοι ἴδρυνται καὶ ὄπαδοὶ τοῦ μυστικισμοῦ ζητοῦν ν' ἀποσεῖσῃ ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν προτέρων τὸν λογικὸ ζυγὸ, ὁ Πλωτῖνος, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι Ἕλληνας, δέχεται τὸν μῦθο, καὶ τὴν ἀλογη ἔνωσι τῆς ψυχῆς μετὰ τὸν κόσμον καὶ τὸν ἑαυτὸ της μετὰ τὴν λογικὴ της δοκιμασία καὶ εὐδοκίμησι καὶ ὄχι πρὶν, καὶ γι' αὐτὸ οἱ ἄλλοι μυστικιστὰὶ μᾶς φαίνονται στὴν ἔκφρασί των ἀλλόκοτοι, ἐνῶ αὐτὸς ὁ Ἕλληνας ἔχει καὶ γλαφυρότητα λόγου καὶ ὡραιότατη ψυχὴ. Ὅταν δὲ φθάνει στὴν ἔκστασι, στὴν ἐπικίνδυνη αὐτὴ γιὰ τὸ λογικὸ κατάστασι, καὶ τότε ἀκόμα ὁ τρόπος του εἶναι ἤρεμος, τοῦ κυριεύει δὲ τὴν ψυχὴ τόσο πολὺ τὸ ὡραῖο, ποῦ λησμονάει σχεδὸν κάθε ἀλλόκοτη φράσι τοῦ μυστικιστοῦ. Καὶ ὅπως λέω στὸ βιβλίον μου, δὲν «εἶναι πιά ἡ ἀρχὴ τοῦ μυστικισμοῦ, ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης ἡ ὁποία ἐκφράζεται ἐδῶ τόσο ἀκέραια».

Ἐχομε μπροστά μας μιὰ προσωπικότητα ποῦ ἔχει συγκεντρώσει μέσα της ὅλο τὸ προηγούμενον ἑλληνικὸ πνεῦμα, ὅλη τὴν ἱστορία του, ὅλους τοὺς πόνους, καὶ τοὺς πόθους, ὅλα του τὰ δεινὰ καὶ ὅλα του τὰ ἀγαθὰ, ἂν μάλιστα ἐπιτρέπεται νὰ κάμω μιὰ ἐλεύθερη παρομοίωσι, θάλεγα ὅτι ἔχομε μπροστά μας τὸν «ἀθάνατον» τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ὁ ὁποῖος, ἀφοῦ ἐμόχθησε ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας καὶ ἔδωκε τόσα πολλὰ φύλλα, στὸ τέλος ἔβγαλε καὶ τὸ θανατηφόρον λουλοῦδι του. Δὲν θάφθανε στὸ σκοπὸ του τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἂν δὲν ἐγεννοῦσε τὸν Πλωτῖνον, ἂν δὲν ἀκεραιώνονταν στὴν προσωπικότητα αὐτὴ τοῦ τελευταίου μεγάλου Ἕλληνας. Καὶ ὅπως ὁ ἴδιος ὁ Πλωτῖνος φθάνει στὴν ἔνωσι, στὴν ἀκεραίωσι μετὰ τὸν κόσμον καὶ μετὰ τὸν ἑαυτὸ του, ἀφοῦ πρῶτα ἀντικρούσῃ ὅλα τὰ εἰδικὰ προβλήματα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του, τὰ προβλήματα τοῦ λόγου, τοῦ ἥθους καὶ τοῦ κάλλους, ἔτσι καὶ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἀκεραιώνεται στὸν Πλωτῖνον, ἀφοῦ πρῶτα ἐκοπίασεν ἐπὶ αἰῶνας γιὰ νὰ λύσῃ ὅλες τῆς ἀπορίες τῆς ζωῆς του. Μιὰν ἀπόλυτην ἐποπτεία («σύνοψιν») αὐτὸ κάνει τοῦ Πλωτῖνου ὁ νοῦς, καὶ γιὰ νὰ τὴν κάνη αὐτὴν καταπιάνεται μετὰ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρος προβλήματα, δαμάζει μετὰ τὴν ψυχὴ του ἕνα ἕνα, καὶ εἶναι παντοῦ μετὰ ὅλη τὴν δύναμι. Εἴτε γιὰ τὰ μαθηματικὰ μιλάει, εἴτε γιὰ τὸν χρόνον, εἴτε γιὰ τὸν γεννήτορα τοῦ καλοῦ, τὸν ἕρωτα, εἴτε γιὰ τὸ ὡραῖο, εἴτε

για τὴν ὕλη, εἴτε γιὰ τὸ σῶμα (ποῦ εἶναι σ' αὐτὸν πάντα διάφορο ἀπὸ τὴν ὕλη, διότι ἔχει μορφή καὶ εἶναι πάντα γι' αὐτὸ ὄραϊο) εἴτε γιὰ τὴν φύσι, εἶναι παντοῦ ὁ ἕνας καὶ ἀδιαίρετος, εἶναι παντοῦ ἢ ψυχὴ του. Ὅ,τι λέγει γιὰ τὴν ἔννοια τῆς «ψυχῆς» ἰσχύει γιὰ τὸν ἑαυτό του. Εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του σὲ κάθε προσδιορισμὸ ποῦ κάνει στὴν ἔννοια τῆς «ψυχῆς». Καὶ ὅπως τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸ «ἕν» καὶ ἀφοῦ ἐπέρασε ἀπὸ τὰ πολλὰ ἐξανηγύρισε μὲ τὸν Πλωτῖνο στὸ «ἕν», ἔτσι καὶ στὸν ἴδιο τὸν Πλωτῖνο γίνεται ἐκεῖνο ποῦ εἶπε κάποτε ὁ ἴδιος «ἐκ γὰρ ἑνὸς τινος ὁρμηθέντα πάντα εἰς ἕν συνέρχεται φύσεως ἀνάγκη».

Ἦταν ἐσωτερικὴ ἀνάγκη τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ φθάσῃ στὴν συνειδητὴν αὐτὴν ἐνοποίησι τῶν πάντων, στὴν πνευματικὴν αὐτὴ ἀφομοίωσι ὅλων. Ἐξεκίνησεν ἀπὸ μιὰ ἐξωτερικὴ ἀρχὴ τοῦ ἑνὸς (ἕνα ὑλικό, ἕνα φυσικὸ στοιχεῖο), καὶ μὲ τὴν ἐμβάθυνσι ἐφθασε στὴν ἀνώτατη πνευματικὴ ἀρχή, στὸ «ἕν» τοῦ Πλωτίνου. Κάθε βῆμά του πρὸς τὸ βάθος εἶναι βέβαια συνδεδεμένο καὶ μὲ μιὰ θυσία καὶ κάθε σύστημα φιλοσοφικὸ ποῦ γεννιέται, εἶναι καὶ ἕνα κομμάτι ζωῆς τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὅπως κάθε νέο φύλλο ποῦ βγάζει τὸ φυτό ποῦ πεθαίνει μὲ τὸ λουλοῦδι του εἶναι καὶ ἕνα ποσὸν τῆς ζωῆς του. Στὸν Πλωτῖνο ἐσταμάτησε τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα γιὰτὶ μέσα στὸν κόρφο του εἶχαν εἰσχωρήσει οἱ δαίμονες τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ὅπως ἄλλοτε ὁ Διόνυσος μπῆκε στὴν Ἑλλάδα μὲ ἀλλόκοτη δύναμι καὶ ἀτίθασην ὁρμή, ποῦ μόνο τὸ δωρικὸ αἷμα τῶν ἐλλήνων τὸν ἐκράτησε στὰ κανονικά του ὅρια, ἔτσι καὶ τώρα εἶχε τὴν ἀποστολὴ τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα νὰ κρατήσῃ τοὺς δαίμονας τῆς Ἀνατολῆς σὲ κάποιες μορφές, νὰ τοὺς ἐπιβάλλῃ μερικὰ δεσμὰ—γιατὶ καὶ οἱ δαίμονες καὶ ἂν ἀκόμα προέρχονται ἀπὸ τοὺς θεούς, χειάζονται δεσμὰ, χαλινάρια, καὶ αὐτὸ γίνεται μὲ τὸ λογικὸ, μὲ τὴν τέχνη καὶ μὲ τὴν πολιτεία, γίνεται μὲ τὴν καλλιέργεια—ὡς ποῦ σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ δαίμονες νὰ γίνουν ἄνθρωποι. Κατὰ τόσον ἐπέτυχε τὸ ἑλληνικὸ πνεῦμα στὴν δεύτερην αὐτὴν ἀποστολὴ του δὲν εἶναι ἐδῶ ὁ τόπος νὰ τὸ εἰπῶ. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ μπορῶ ἀπερίφραστα νὰ εἰπῶ εἶναι τοῦτο ὅτι ἡ ἀντοχὴ τοῦ ἑλληνοσ ἢ πνευματικὴ δὲν ἦταν πιά ἀνάλογη πρὸς τὴν ὁρμὴν τῶν δαιμόνων, ἐκεῖνο δὲ ποῦ ἔκαμε ὁ Ἑλληνισμὸς μέσα στὸν Χριστιανισμὸ—γιατὶ καὶ ἐδῶ ἕνας δαίμονας τῆς Ἀνατολῆς

κρύβεται—δὲν εἶναι πιά τόσο καθαρὸ, δὲν ἔχει τόση διαύγεια ποῦ νὰ μπορούμε νὰ ἀτενίσουμε μέσα στὸ ἔργο αὐτὸ τὸ πρόσωπό του. Ὁ Ἑλληνισμὸς στὸν Χριστιανισμὸ ἐγονάτισε, καὶ αὐτὸ εἶναι ὀλοφάνερο, ἂν ἰδῆ κανεὶς πόση ὕλη, πόσο βάρος, μὴλο της τὸν ἀσκητισμὸ, κρύβει μέσα της ἡ φιλοσοφία τῶν πατέρων, πόσο σκότος ἔχει συσσωρευθεῖ ἐδῶ καὶ πόσες κρύφειες δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς κρύβονται κάτω ἀπὸ τὰ λογικὰ δίχτυα τῶν χριστιανῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἑβραίων Ἑλλήνων. Θαυμαστὸ εἶναι πράγματι τὸ φαινόμενον αὐτό, νὰ βλέπης ἓνα λαὸ χωρὶς πολιτεία, καὶ τέτοιοι ἦσαν οἱ Ἕλληνες τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ποῦ εἰσβάλλουν οἱ δαίμονες τῆς Ἀνατολῆς, νὰ ἀμύνεται μὲ ὅλα τὰ μέσα ποῦ ἔχει καὶ ποῦ τοῦ προσφέρει τὸ πνεῦμα του γιὰ νὰ δαμάσῃ τις νέες αὐτὲς ὁρμές, θάλεγε κανεὶς ὀρδὲς πνευμάτων, καὶ νὰ ζητῆ νὰ δώσῃ καὶ στὸν Βούδδα καὶ στὸν Ἰεχωβᾶ μορφὴ, κίνησι, ἀπόχρωσι. Εἶναι τόσο δραματικὴ ἡ προσπάθεια αὐτῆ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ποῦ πάντα θὰ προξενῆ σὲ κάθε ἄτομο καὶ σὲ κάθε λαὸ ποῦ γιὰ πρώτη φορὰ μπαίνει στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ φρίκη (θετικὴ καὶ ἀρνητικὴ) σὰν ἐκείνη ποῦ αἰσθάνθηκε ὁ τελευταῖος λαὸς ποῦ μπῆκε στὸν πολιτισμὸ, οἱ Γερμανοί. Καὶ ἀπὸ τὴ φρίκη αὐτῆ ἀνεπίδησε μιὰ βαθύτερη μελέτη τῶν δύο αὐτῶν κόσμων, τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ ἀσιατικοῦ.

Εἶναι πράγματι σπαρακτικὸ νὰ βλέπης τὸν λαὸ, ποῦ ἐμόρφωσε καὶ ἐμάλαξε τόσο κλασικὰ τις ψυχικὲς καὶ ζωϊκὲς δυνάμεις, νὰ γονατίζῃ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ αὐτῆ τῶν ἀσιατικῶν δαιμόνων, εἶναι σπαρακτικὸ νὰ τὸν βλέπης νὰ ἀγωνίζεται ἐπὶ αἰῶνες νὰ τοὺς μορφώνη γιὰ νὰ τοὺς κάμῃ ἀνθρώπους τέλειους, ὅπως ἔκαμε τοὺς ἄλλους θεοὺς του, καὶ νὰ μὴν τὸ κατορθώνη. Νὰ βλέπης τὸν λαὸν αὐτὸν ποῦ κανένα συμβιβασμὸ δὲν ἔκαμε ποτὲ στὸ πεδίο τοῦ πνεύματος, νὰ συμβιβάζεται τοποθετῶντας μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ θεοῦ του χίλιες δυὸ ἄλλες ξένες δυνάμεις. Καὶ γι' αὐτὸ ὑψώνεται ἀκόμη ψηλότερα ἡ προσωπικότης τοῦ Πλωτίνου ποῦ δὲν ὑπέκυψε εἰς αὐτὸν τὸν ἀγῶνα, ἐκράτησε ἀκέραια τὸν ἑλληνισμὸ της, ἐμαζεύθηκε στὸν ἑαυτὸ της καὶ ἐνώθηκε ἀπ' εὐθείας μὲ τὸ μυστικὸ τῆς ζωῆς, χωρὶς κανένα συμβιβασμὸ. Ἄν δὲ κάποτε-κάποτε συναντᾷ κανεὶς στὸν Πλωτῖνο καὶ κάποια ἴχνη τέτοιου ἀσιατισμοῦ, εἶναι τόσο μεμο-

νωμένα, ποῦ δὲν μᾶς παρέχουν κανένα δικαίωμα νὰ ἐρμηνεύσωμε τὸ πνεῦμα του στηριζόμενοι ἐπάνω σ' αὐτά. Εἶναι ὅλες του οἱ φράσεις καὶ ὅλες του οἱ σκέψεις τόσο κλασικὰ ἑλληνικὲς ποῦ ὅσα χρόνια καὶ ἂν μείνη κανεὶς μαζύ των δὲν νοιώθει μεγάλη διαφορὰ ἀπὸ τὴν φράσι καὶ τὴν σκέψι τῶν ἄλλων ἑλλήνων κλασικῶν—ἀφίνω πιά ποῦ ἡ πλωτινικὴ φράσις καὶ σκέψις σοῦ χαρίζουν πολλὰς φορὰς ἀνώτερη αἰσθητικὴ ἀπόλαυσι καὶ ἀπὸ τὴν πλατωνικὴν.

Αὐτὰ ἦταν ἀνάγκη νὰ εἰπωθοῦν γιὰ νὰ νοιώσῃ ὁ ἀναγνώστης ποῦ βρῖσκεται, καὶ ποιά προβλήματα ἐκθέτει ὁ κατακριθεὶς συγγραστοὺ ἔργον του «ἡ μεταφυσικὴ τοῦ Πλωτίνου» καὶ ἀπὸ ποῖο πνεῦμα φεῦς ἐμφορεῖται τὸ ἔργον αὐτὸ ποῦ ἄνοιξε, καθὼς ἄλλοι εἶπανε, κάποιους δρόμους στὴν κατανόησι τοῦ Πλωτίνου (Heinemann καὶ Calogero).

Δ'.

Ἄλλὰ ἦρθε ἡ ὥρα γιὰ νὰ λογαριασθοῦμε καὶ μὲ τοὺς κατακριτὰς τοῦ βιβλίου. Καὶ πρῶτα πρῶτα πρέπει νὰ εἰπῶ ὅτι ὁ λογαριασμὸς αὐτὸς θὰ γίνῃ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν κειμένων. Γιὰ νὰ παρουσιάσω τὶς κεντρικώτερες τοῦλάχιστον σκέψεις μου γιὰ τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου καὶ στὴν ἑλληνικὴ πνευματικὴ ζωὴ ἔδωκα μιὰ ἀνάλυσι τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ γερμανικοῦ μου βιβλίου «οἱ θεμελιώδεις ἔννοιες τοῦ συστήματος τοῦ Πλωτίνου, ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ἡ ἔννοια τοῦ νοῦ, ἡ ἔννοια τοῦ ἑνός»· ἦταν δὲ τόσο λίγη ἡ προσοχὴ τῶν κριτῶν ποῦ δὲν μπόρεσαν νὰ διακρίνουν ὅτι τὸ ἑλληνικὸ κείμενο ἦταν ἀπλῆ μεταφορὰ τοῦ γερμανικοῦ στὰ ἑλληνικά· ἴσως ὅμως αὐτὸ εἶναι ζήτημα τεχνικῆς τάξεως. Ἡ πρώτη μομφὴ ποῦ ἐκφράζουν κατὰ τοῦ συγγραφέως οἱ δικοί μας κριταὶ εἶναι τούτη: ὅτι «ἡ σειρὰ, ἣν ἐμφανίζει ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἀναπτύξει τοῦ θέματος, δὲν εἶναι ἡ ὀρθότερα οὐδ' ὁμόλογος πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Πλωτινείου φιλοσοφήματος» δηλαδὴ δὲν ἔπρεπε ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὴν ψυχὴ καὶ νὰ προχωρήσω στὸν νοῦν καὶ νὰ φθάσω στὸ ἑν, ἀλλὰ ν' ἀρχίσω ἀπὸ τὸ ἑν καὶ νὰ κατεβῶ πρὸς τὴν ψυχὴν. Ἄλλ' ἐκτὸς ποῦ ζήτημα σειρᾶς δὲν γεννᾶται στὴ φιλοσοφία, διότι ποῦθε θαρχίσης στὴν φιλοσοφία, στὸ πνεῦμα, εἶναι ζήτημα ἐμπειρικό, καὶ καθὼς λέει ὁ Ἐγελος ἀπὸ παν-

τοῦ μπορεῖ νάρχιση κανεῖς ἀναπτύσσοντας τὸ θέμα του· ἐκτὸς αὐτοῦ, ἔχομε καὶ τὸν ἴδιο τὸν Πλωτῖνο, ὁ ὁποῖος ἀρχίζει καὶ ἀναπτύσσει τὶς ἀρχές τοῦ συστήματός του μὲ αὐτὴν τὴν σειρά.

Ἄλλὰ οὔτε αὐτὸ δὲν μπόρεσαν νὰ καταλάβουν οἱ κριταί, δὲν μπόρεσαν νὰ ἰδοῦν ὅτι στὴν ἀνάπτυξι τῶν θεμελειωδῶν ἐννοιῶν τοῦ συστήματος εἶχα μπροστά μου τὸ κείμενο τοῦ Πλωτίνου (ἐννεάδ. Ε, βιβλίον Α. περὶ τῶν τριῶν ἀρχικῶν ὑποστάσεων, (ἴτοι περὶ ψυχῆς, νοῦ καὶ ἐνός), ὅπου ὁ φιλόσοφος ἀκολουθεῖ τὴν ἴδια σειρά, ἀρχίζει δηλαδή μὲ τὴν ψυχὴ καὶ προχωρεῖ πρὸς τὸ ἐν. Κάνει λόγο στὰ τρία πρῶτα κεφάλαια περὶ ψυχῆς, στὰ τρία ἐπόμενα περὶ νοῦ καὶ στὰ ἀκόλουθα ἕξ κεφάλαια περὶ ἐνός. Εἶναι δὲ φυσικὸ ποῦ ὁ φιλόσοφος ἀκολουθεῖ αὐτὴ τὴν σειρά διότι στὴν φιλοσοφία, ἐφ' ὅσον τὴν πάρε κανεῖς παιδαγωγικά, ὅπως κάνει ὁ Πλωτῖνος, πρόκειται γιὰ ἕνα ἀνέβασμα ἀπὸ τὰ χαμηλότερα στὰ ψηλότερα, γι' αὐτὸ καὶ ὅλη ἡ φρασεολογία τοῦ Πλωτίνου εἶναι ἀνάλογη. (Ὅμιλεῖ πάντοτε περὶ ἀναγωγῆς, ἀναβάσεως, κλπ. πρβλ. Ἐνν. Α, Γ, Α.). Ἄλλὰ καὶ μεθοδικὰ ἔχει δίκηο ὁ φιλόσοφος καὶ ὁ τὸν φιλόσοφον ἀκολουθήσας συγγραφεύς, διότι ἀρχίζει κανεῖς πάντοτε ἀπὸ τὰ γνωστὰ καὶ προχωρεῖ στὰ ἄγνωστα — ἡ ψυχὴ δὲ στὴν περίπτωσι αὐτὴ καίτι γνωστό. Τὴν μέθοδο δὲ αὐτὴν ὁ Πλωτῖνος τὴν ἐφαρμόζει πάντοτε. Ἔτσι ὅταν ὁμιλεῖ περὶ ἀπαθείας τῶν ἀσωμάτων ἀρχίζει ἀπὸ τὶς αἰσθήσεις (Πρβλ. Ἐνν. Γ' βιβλ. Ιζ'. κεφ. Α. καὶ ἐφεξῆς). Ἄλλὰ καὶ αὐτὴ μόνον ἡ παρατήρησις δείχνει σὲ ὅποιον γνωρίζει ὀλίγη φιλοσοφία ὅτι ἐκεῖνος ποῦ τὴν ἔκαμε δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὸ φιλοσοφικὸ πνεῦμα, ἔστω καὶ ἂν ἔχη στὴν μνήμη του ὅλα τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα. Εἶναι ἀμείλικτη ἡ κρίσις ποῦ ἄθελα κάνει κανεῖς γιὰ τὸν ἑαυτό του. Τὸ νὰ σὲ κρίνη ἕνας ἄλλος μπορεῖ νὰ σὲ ἀδικήσῃ, μὰ τὸ νὰ κρίνης ἐσὺ τὸν ἑαυτό σου μὲ μιὰ τέτοια παρατήρησι, τότε κανεῖς δὲν σοῦ φταίει. Ἄν εἶχες φιλοσοφήσει δὲν θὰ εἶχες ἀνάγκη νὰ θυμηθῆς τί λέει ὁ Hegel γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας γιὰ νὰ ἀποφύγῃς ἕνα τέτοιο ὀλισθήμα—θὰ ἔφθανες μόνος σου νὰ καταλάβῃς ὅτι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἕνας κύκλος ὁ ὁποῖος δὲν ἔχει ἀρχὴ ὅπως μὴ ἄλλη ἐπιστήμη. (Hegel—Ἐγκλ. § 17). Ὡστε ἡ μοιρὴ ποῦ ἐζήτησαν νὰ προσάψουν στὸν ὑπὸ κρίσιν συγγραφέα οἱ κριταὶ στρέφεται κατὰ

τοῦ φιλοσόφου, ἢ καλλίτερα ἀντιστρέφεται κατὰ τῶν ἰδίων τῶν κριτῶν.

Βαρύτερη ὁμως ἀπὸ τὴν πρώτη μορφή εἶναι ἡ δεύτερη: «ἐν τῇ ἐρευνῇ τοῦ ζητήματος δὲν ἔλαβε πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς πηγὰς οὐδ' ἀναφέρεται εἰς αὐτάς». Ἐδῶ ξανατίθεται τὸ ἐπίμαχο ζήτημα: τὰ κείμενα καὶ ἡ ἐρμηνεία των, καὶ γι' αὐτὸ ὅλη ἡ προσοχή μου θὰ συγκεντρωθῇ ἐδῶ, διότι ἀπ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ δειχθῇ κατὰ ποιὸ τρόπο σχετίζονται πρὸς τὰ κείμενα οἱ δικοὶ μας κριταὶ καὶ κατὰ ποιὸ τρόπο ἐκτιμοῦν τὸ πνεῦμα τῶν. Καί γιὰ νὰ μὴ κατακερματίζεται ἡ προσοχή τοῦ ἀναγνώστη μεταφερόμενη ἀπὸ τὴν μιὰ παρατήρησι στὴν ἄλλην καὶ ἀπὸ τὸ ἓνα ζήτημα στὸ ἄλλο, θὰ ἀφήσω κατὰ μέρος τὶς μικρόλογες ἐνστάσεις καὶ θὰ περιορισθῶ σὲ ἓνα βασικὸ ζήτημα, στὴν ἔννοια τῆς ψυχῆς, ὅπως τὴν ἀναπτύσσει ὁ Πλωτῖνος, καὶ θὰ παραβάλω τὰ κείμενα τοῦ Πλωτίνου μετὰ τὴν ἀνάπτυξι τῶν κειμένων ποῦ κάνω γιὰ νὰ κρίνη μόνος του ὁ ἀναγνώστης ποιά εἶναι τὰ κείμενα τοῦ Πλωτίνου καὶ πῶς τὰ κάνει νὰ μιλάνε ἢ ὑπὸ κρίσιν συγγραφεύς.

Ὅπως εἶπα καὶ πάρα πάνω γιὰ πρώτη φορὰ μέσα στὴ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἱστορίας παίρνει ἡ ἔννοια τῆς ψυχῆς, παίρνει ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ (ἢ συνείδησις) τέτοια σπουδαία θέσι. Τὸ πρῶτον ἀρχικὸ πνευματικὸ γεγονὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας: τὸ ὅτι ἔχομε αὐτὴν τὴ δύναμι νᾶχωμε συνείδησιν νὰ ξέρωμε γιὰ μᾶς, αὐτὸ παίρνει ἐδῶ στὸν Πλωτῖνο μιὰ βαθύτατη μορφή. Ὅσο προχωρεῖ στὴν γνῶσι αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, τόσο καὶ ἀγάλλεται τὸ πνεῦμα τοῦ Πλωτίνου, ὅσο συνδέεται μετὰ τὸν ἑαυτό του, τόσο καὶ ὠραιότερες γίνονται οἱ σκέψεις του. Στὴν ἀρχὴ εἶναι ἓνα θάμβωμα ποῦ παθαίνουν τὰ μάτια τῆς ψυχῆς, ἅμα βλέπει τὸ δικό της τὸ κάλλος, καὶ ὅσο προχωρεῖ πρὸς τὴν γνῶσι αὐτὴ τοῦ ἑαυτοῦ της, τόσο ἐνώνεται καὶ μετὰ τὰ γύρω της, τόσο περισσότερο πείθεται πῶς καὶ τὰ γύρω της ἔχουν τὴν ἴδια ὠραιότητα καὶ τὴν ἴδια πατρίδα καὶ ἔτσι ἡ ἀνύψωσις αὐτὴ καὶ ἐμβάθυνσις τὴν ὀδηγεῖ σὲ μιὰ συγχώνευσιν, σὲ μιὰ ἐνοποίησιν, σὲ μιὰ «ἄπλωσιν» τοῦ ἑαυτοῦ της. Ἡ σχέσις αὐτὴ μετὰ τὸν ἑαυτό της τὴν ὀδηγεῖ στὴν ἐνότητα, στὴν ἀκεραιότητα, στὸ ἀποστρογγύλευμα. Εἶναι τώρα μόνη της καὶ στὴν αὐτοθεώρησί της βλέπει τὸν σκοπὸ της. Μονάχα ὅταν φθάσῃ σ' αὐτὴν τὴν ἀκεραίωσιν καὶ σ' αὐτὸν τὸν

βαθμὸ τοῦ βάθους ἐνώνεται καὶ μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ κόσμου, μὲ τὸ ἓνα καὶ ἄρρητο ἐκεῖνο, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ὀνομάσῃ γιατί δὲν ὑπάρχει ἐδῶ οὔτε λόγος, οὔτε ὄνομα, οὔτε κρίσις, οὔτε τίποτα ἀπὸ τὰ ἄλλα ποῦ συναντάει ἡ ψυχὴ μέσα της. Ἐφωνη εἶναι ἡ ψυχὴ μπροστὰ σ' αὐτὸ τὸ ἓνα, ὅπως εἶναι ἄφωνη ἅμα ἐνωθῆ ἀπόλυτα μὲ τὸ ἑαυτὸ της. Τίποτε δὲν ζητάει πιά.

Ἡ ζωὴ τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ τὸ κέντρον τοῦ φιλοσοφήματος τοῦ Πλωτίνου, ὅλη του ἡ σκέψις δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἡ ἐρμηνεία τῆς ζωῆς τῆς ψυχῆς. Γι' αὐτὸ δὲ κάθε τάσις της πρὸς τὰ ἔξω, εἶναι κάτι ποῦ δὲν ἐπιτρέπεται, κάτι ἄκοσμο, κάτι ἀπρεπές. Ἀπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ κατεχόμενος ὁ Πλωτῖνος ἐρωτᾷ : «Τίποτε ἄρα ἔστι τὸ πεποιηκὸς τὰς ψυχὰς πατρὸς θεοῦ ἐπιλαθῆσθαι (πρόκειται περὶ τοῦ ἑνὸς) καὶ μοίρας ἐκεῖθεν οὔσας, καὶ ὅλως ἐκεῖνον ἀγνοῆσαι καὶ ἑαυτὰς καὶ ἐκεῖνον ;»

Καὶ ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος «ἀρχὴ μὲν οὖν αὐταῖς τοῦ κακοῦ ἢ τόλμα καὶ ἡ γένεσις καὶ ἡ πρώτη ἑτερότης, καὶ τὸ βουλευθῆναι ἑαυτῶν εἶναι.» Ὡστε ἡ πρώτη ἑτερότης εἶναι ἡ αἰτία ποῦ ἀπομακρύνει τὴν ψυχὴν ἀπὸ τὸ ἓν, τὸν θεόν, καὶ ὅμως ὁ δεινὸς κριτῆς (καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴν πρόκειται γιὰ τὸν κ. Λογοθέτην καὶ ὄχι τὸν κ. Βορέα.) γράφει στὴν σελ. 24 τῆς ἐκθέσεώς του : «Ἄλλ' ἀντὶ τῆς αἰτίας ταύτης (τοῦ μερισμοῦ) ὁ συγγραφεὺς εἰσάγει τὴν ἑτερότητα (Aidersheit) καὶ τὴν ἐκ ταύτης δῆθεν προερχομένην ἀρνητικὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν νοῦν καὶ πρὸς τὸ ἓν». Ἐὰς ἰδῆ ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀκρίβεια τοῦ κριτοῦ καὶ ἅς κρίνῃ πῶς ὁ δεινὸς κριτῆς κατέχει τὰ κείμενα. Ἀναλύοντας δὲ διεξοδικώτερα τὴν σκέψιν αὐτὴ τοῦ Πλωτίνου γράφω «ἂν θεωρήσῃ κανεὶς ὡς θεμελιώδη προϋπόθεσι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου τὴν σχέσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν θεόν, τότε θὰ καταλάβῃ συνάμα καὶ τοῦτο, ὅτι γιὰ τὸν Πλωτῖνο ἡ κατεύθυνσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν αἴσθησι καὶ ἡ ἀπασχόλησις της μὲ τὸν κόσμον τοῦ γίνεσθαι εἶναι κάτι ποῦ ὄχι μόνον δὲν ἐπιτρέπεται, δηλαδὴ ἀντιφάσκει στὴν αἰτιολογικὴ τῆς ἔννοια, ἀλλὰ καὶ κάτι ποῦ ἀντίκειται στὴν οὐσιολογικὴ τῆς ὑπόστασι· ἂν θεωρήσωμε λοιπὸν τὴν αἴσθησι ἀπὸ τὴν ἀποψι τοῦ λόγου θὰ εἰποῦμε ὅτι ἡ αἴσθησις εἶναι μιὰ ἄλογη ἐνέργεια· ἂν ὅμως ἡ ψυχὴ ζητήσῃ νὰ θεμελιώσῃ τὴν γνῶσιν της μὲ τὴν αἴσθησι, ἢ ἂν παραμένῃ πάντα στὴν αἴσθησι, τότε αὐτὴν τὴν πρᾶξιν πρέπει νὰ τὴν χαρακτηρίσωμε ὡς

ἀντικειμένη στὸν σκοπὸ τῆς. Τὴν στιγμή ὅμως ποῦ θὰ νοηθῆ ἢ αἰσθήσις ὄχι ὡς αἷτιο, ἀλλὰ ὡς συναίτιο (ἀπλή συμβολή) τῆς γνώσεως, τότε δὲν εἶναι δυνατὸν πιά νὰ γίνῃ λόγος γιὰ ἀντίθεσι τοῦ αἰσθητοῦ εἶδους, τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὸν σκοπὸ τῆς ψυχῆς». Καὶ ἐδῶ ὅμως ἕνας ποῦ δὲν φιλοσοφεῖ καὶ δὲν γνωρίζει ὀλίγη οὐσιαστικὴ διαλεκτικὴ, νὰ βλέπῃ ὅτι ἀπὸ τὴν ἀπόχρωσι ἐξαρτᾶται τὸ νόημα μιᾶς σκέψεως, θὰ σὲ παρεξηγήσῃ καὶ θὰ πάρῃ μόνο τὸν ἕνα ὄρο τῆς σκέψεώς σου καὶ θὰ εἰπῆ πὼς αὐτὸ ἀντιφάσκει μὲ τὸν Πλωτῖνο, ὁ ὁποῖος ἄλλοῦ λέγει ὅτι ὁ αἰσθητὸς κόσμος εἶναι ὡραῖος καὶ καλὸν εἶναι νὰ ἐνδιατριβῆ ἢ ψυχὴ μέσα στὸν κόσμον αὐτόν. Τέτοια παρεξήγησι ἔκαμαν καὶ οἱ δικοί μας κριταὶ (σελ. 24 καὶ 25 τῆς ἐκθ.). Ἐπῆραν τὸ πρῶτο μέρος τοῦ λόγου καὶ ἀφῆκαν τὸ δεύτερο, δὲν ξαίρουν δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ σὲ κάθε σχεδὸν φιλοσόφημα ὑπάρχει—ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἐμπειρικὰ ὅπου δὲν ὑπάρχει οὐσιαστικὴ διαλεκτικὴ—ὅτι κάτι, γιὰ νὰ νᾶναι ἀληθινό, πρέπει νὰ νᾶναι σύνθετο, νὰ συγκεντρῶνῃ τὶς ἀντιθέσεις, καὶ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ δὲν ἐκατάλαβαν ὅτι τὸ φιλοσόφημα τοῦ Πλωτίνου εἶναι κατ' ἐξοχὴν διαλεκτικόν, καὶ ἂν χωρίσῃ κανεὶς τὴν μιὰ πλευρὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸν ἕνα ὄρο ἀπὸ τὸν ἄλλο τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου, τότε τὸ σύστημα αὐτὸ θὰ νᾶναι μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀντιφάσεις κατὰ τὸν νόμον τῆς τυπικῆς λογικῆς· ἀλλὰ—καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ πέτρα τοῦ σκανδάλου γιὰ κάθε ἀφιλοσόφητο μυαλὸ—τὸ φιλοσόφημα θὰ τὸ καταλάβῃς—τὸ ξαναλέω—μονάχα διαλεκτικά. Ἰσχύει δηλαδὴ καὶ γι' αὐτὸ ὅτι καὶ γιὰ κάθε ἀληθινό, σύνθετο δημιουργημᾶ, φυσικὸ ἢ ψυχικόν, καὶ αὐτὸ εἶναι τοῦτο : ὅτι «τὸ ἀληθινὸ εἶναι τὸ ὅλον· τὸ ὅλον ὅμως εἶναι ἢ διὰ τοῦ λόγου ἀναπτυσσομένη οὐσία»· ὅλος ὁ κύκλος τῶν ἐννοιῶν καὶ τῶν νοημάτων δίδει τὴν εἰκόνα τῆς ἀλήθειας. Ἐνας ποῦ σκέπτεται βέβαια ἐξωτερικά, ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ οὐσιαστικὴ μετάβασιν στὴν σκέψιν του καὶ νὰ δένη σφιχτὰ τὰ στοιχεῖα τῆς σκέψεώς του, αὐτὸς βέβαια βρίσκει πάντα ἀντιφάσεις ἐκεῖ ποῦ δὲν ὑπάρχουν, ἐκεῖ ποῦ ἀπλῶς ὁ νοῦς προχωρεῖ καὶ κυρτεῖ τὸ πρόβλημα ἀπὸ κάποια ἄλλη πλευρά. Καὶ κάτι ἄλλο δὲν μπορῆ νὰ νοήσῃ ὁ ἀφιλοσόφητος ἢ σχολαστικὸς φίλος τῆς φιλοσοφίας ὅτι ἡ ἐνότητα στὴν σκέψιν καὶ στὴν γνώσιν, δὲν εἶναι κάτι ποῦ ὑπάρχει ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ κάτι ποῦ οἰκοδομεῖται, κάτι ποῦ γίνεται, ὄχι βέβαια ἐμπειρικά, (γιατὶ ξέρεις

πῶς στήν ἐμπειρία δὲν ὑπάρχει καμιά ἐνότητα—ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐνό-
τητα τοῦ ὄργανισμοῦ—ποῦ καὶ αὐτὴ θὰ τὴν νοήσης ὡς ὑπερεμπειρι-
κὴ—ἢ ἐμπειρία σοῦ δείχνει πάντα κομμάτια), ἀλλὰ νοηματικά, τελεο-
λογικά, ἐννοιολογικά.

Τὸ ἐμπειρικὸν ἀντικείμενον εἶναι χωρὶς ἐνότητα, δὲν ἔχει κανένα
ὄριο, δὲν μπορεῖς γὰ στήριχθῆς ἐπάνω του μὲ τὸν νοῦ σου χωρὶς γὰ
μὴν πέσης τὴν ἐπόμενη στιγμή, γιατί θάναι ἀλλοιώτικο. Γι' αὐτὸ
ὁ Πλωτῖνος ποῦ ἐννοεῖ τὴν αἴσθησιν ὡς μιὰ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὴν
ἐνότητα, ἀπὸ τὸν ἀρχικὸ νόμο τῆς ψυχῆς δέχεται, ὅτι ὅσο κινεῖται ἢ
ἢ ψυχὴ πρὸς τὰ ἔξω, ὅσο προστρίβεται μὲ τὸ αἰσθητὸ ἀντικείμενο
τόσο καὶ χάνει τὴν ἐνότητα της, τὸν σύνδεσμο μὲ τὸν ἀρχικὸ της νόμο
καὶ λέει ὅτι «τῷ δὲ αὐτεξουσίῳ ἐπειδὴ περ ἐφάνησαν ἡσθεῖσαι, πολλῶ
τῷ κινεῖσθαι παρ' αὐτῶν κεχρημέναι (αἴσθησις) τὴν ἐναντίαν δραμοῦ-
σαι, καὶ πλείστην ἀπόστασιν πεποιηκένας ἠγνόησαν ἑαυτὰς ἐκεῖθεν
εἶναι». Καὶ γιὰ νὰ χαρακτηρίσῃ ὁ φιλόσοφος τὴν διαφορὰ αὐτῆ
τῶν κατευθύνσεων, ἐκείνη ποῦ ὀδηγεῖ πρὸς τὴν πολλότητα καὶ τὸν
χαῦμὸ καὶ ἐκείνη ποῦ ὀδηγεῖ πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ τὴν σωτηρία εἰ-
σάγει μιὰ νέα ἀρχὴ τὴν ἀρχὴ τῆς «τιμῆς», τῆς ἀξίας ὅπως λέμε ἡμεῖς
σήμερα—καὶ λέει «οὔτ' οὖν ἔτι ἐκεῖνον, οὔτε ἑαυτὰς ὀρῶσαι (μὲ τὴν
αἴσθησιν ἢ ψυχὴ δὲν βλέπει τὸν ἑαυτὸ της) ἀτιμήσασαι ἑαυτὰς ἀγνοία
τοῦ γένους, τιμήσασαι τ' ἄλλα καὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἑαυτὰς θαυμάσασαι,
καὶ πρὸς αὐτὰ ἐκπλαγεῖσαι καὶ ἀγασθεῖσαι, καὶ ἐξηρτημέναι τούτων,
ἀπέροηξαν ὡς οἶον τε ἑαυτὰς, ὧν ἀπεστράφησαν ἀτιμήσασαι· ὥστε συμ-
βαίνει τῆς παντελοῦς ἀγνοίας ἐκεῖνου ἢ τῶνδε τιμῆ καὶ ἢ ἑαυτῶν ἀτι-
μία εἶναι αἰτία.» Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Πλωτῖνος ἐργάζεται μὲ μιὰ ἀξιο-
λογικὴ ἀρχή, ἢ καλλίτερα μὲ ἓνα ζεῦγος ἐννοιῶν τὴν «τιμὴ» καὶ τὴν «ἀτι-
μία». Ἐξηγῶντας εὐρύτερα αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τοῦ Πλωτίνου λέγω ὅτι «τὸ
μὴ ὄν, ποῦ διέπει τὴν ψυχὴ κατὰ τὴν χρονικὴ της σχέσι, δηλαδὴ ποῦ
τὴν ἀπασχολεῖ, τότε μονάχα μπορεῖ νὰ νοηθῆ καὶ νὰ ἐκτιμηθῆ ὡς
πρὸς τὴν ἀρνητικότητά του, ἂν θεωρηθῆ ὡς κάτι ποῦ δὲν ἔχει ἀξία,
καὶ μάλιστα ὡς κάτι ποῦ ἐχθρεύεται τὴν ἀξία, («τὴν τιμὴ» «τὰ τίμια»)
Τὴν στιγμή ὅμως ποῦ ἰσχύει ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτός, τότε μόνον εἶναι
τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν ἀξιολογικοὶ ὄροι, ἀλλὰ συνφαίνεται καὶ ἢ ψυχὴ,
ἐφ' ὅσον ἐγκρίνει τὸ ἓνα καὶ ἀπορρίπτει τὸ ἄλλο, σὲ μιὰ ἀξιολογικὴ

σχέσι δηλαδή ἀντιψύονται καὶ ἡ ἴδια ἡ ψυχὴ σὲ μιὰ ἀξιολογικὴ ἀρχή. Εἰς αὐτὸ δέ, εἰς τὸ ὅτι ἡ ψυχὴ στὴν ὁλότητά της θεωρεῖται ὡς κάτι ἄξιο ἔγκειται τὸ κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸ, καὶ αὐτὸ διακρίνει τὸν ἑλληνικὸ ἀπὸ τὴν σύγχρονο ἀξιολογικὸ σχηματισμὸ ἐννοιῶν. Ἡ ψυχὴ εἶναι γιὰ τὸν Πλωτῖνο καὶ γιὰ τὸν Πλάτωνα κάτι θεῖο, ἢ τοῦλάχιστον κάτι ποῦ ὁμοιώνεται διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς οὐσίας μὲ τὸ θεὸ καὶ μπορεῖ νὰ τὸν πλησιάσῃ. Τὴν στιγμή λοιπὸν ποῦ στρέφεται πρὸς τὸ μὴ ὄν, καὶ τὸ ἐκτιμᾷ ὡς ἄξιο, ἀναξιοποιεῖ μ' αὐτὸ τὸν ἑαυτὸν της (τιμήσασαι τ' ἄλλα, ἀτιμάσασαι ἑαυτῆς), δηλαδή δὲν εἶναι πιά σὲ θέσι νὰ θεωρήσῃ τὸν ἑαυτὸ της ὡς κάτι ἄξιο καὶ μάλιστα ὡς κάτι ἀπόλυτα ἄξιο. Αὕτη εἶναι ἡ ἀνάλυση ποῦ κάνω καὶ ποῦ κατὰ τὸν δεινὸ κριτὴ δὲν στηρίζεται στὰ κείμενα. Καὶ εἰς αὐτὰ τὰ λόγια τοῦ Πλωτίνου ὁ κ. καθηγητῆς τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀντιτάσσει τὰ ἑξῆς: Τὸ μὴ ὄν, τ. ἔ. ὁ αἰσθητὸς κόσμος ὡς φαινόμενον τῆς ψυχῆς εἶναι κατ' ἀνάγκην καλὸς καὶ τέλειος. Ὁ Πλωτῖνος οὐ μόνον δὲν διδάσκει τὴν ἀπαξίαν τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἀλλὰ ψέγει τὴν τοιαύτην δοξασίαν παρατηρῶν ὅτι ὁ ὁρατὸς κόσμος εἶναι ἀπείκασμα τοῦ ἀοράτου, (σελ. 25 τῆς ἐκθ.).

Ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ μὴ ὄν δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πράγμα μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ὅταν οὗτος θεωρεῖται ὡς καλλιτέχνημα, διότι τότε ὑποτίθεται ὅτι τὸν διέπουν οἱ ἰδέες, ἐκτὸς λέγω αὐτοῦ, ποῦ τὸ συζητῶ εὐρύτερα εἰς τὸ V κεφάλαιον τοῦ βιβλίου μου, ὅπου ὁμιλῶ περὶ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ ὠραίου, ὁ δικός μας κριτῆς θέλει νὰ διορθώσῃ καὶ τὸν ἴδιο τὸν Πλωτῖνο, καὶ ἐδῶ κάνει τὸ ἴδιο σφάλμα ποῦ δείχνει τὴν ἑλλειψὶ διαλεκτικῆς παιδείας. Καὶ εἶναι τόσον σαφῆς ὁ Πλωτῖνος, διότι λέει ῥητῶς ὅτι ἐδῶ χρειάζεται «διττὸς λόγος»: «διὸ δεῖ διττὸν γίνεσθαι τὸν λόγον πρὸς τοὺς οὕτω διακειμένους, (τοὺς ἀτιμάζοντας ἑαυτοὺς καὶ τιμῶντας τὰ περὶ αὐτοὺς) εἴπερ τις ἐπιστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὰ ἐναντία καὶ πρῶτα, καὶ ἀνάγοι μέχρι τοῦ ἀκροτάτου καὶ ἐνὸς καὶ πρῶτου. Τίς οὖν ἑκάτερος; ὁ μὲν δεικνὺς τὴν ἀτιμίαν (ἀπαξίαν) τῶν νῦν ψυχῆ τιμωμένων, ὄν ἐν ἄλλοις δι' ἔμεν ἐπὶ πλεόν, ὁ δὲ διδάσκων καὶ ἀναμιμνήσκων τὴν ψυχὴν, οἷον τοῦ γένους καὶ τῆς ἀξίας.»

Καὶ ὅμως οἱ δεινοί μας κριταὶ εἶναι ἔτοιμοι νὰ φωνάζουν ὅτι παραχαράττω τὰ κείμενα ἐκεῖ ποῦ ὁμιλῶ περὶ ἀξίας καὶ ἀπαξίας προκειμένου γιὰ τὸν Πλωτῖνο. Ἄς τὰ βάλουν ὅμως μὲ τὸν

ἴδιο τὸν Πλωτῖνο. Μὰ καὶ κείνος ἂν μπορούσε τὸ ἀπαντοῦσε ἐκεῖνο ποῦ ἀπήντησε κάποτε ὁ Goethe σὲ ὄσους δὲν τὸν καταλάβαιναν : «ὅποιος δὲν μπορεί νὰ καταλάβῃ ἄς μάθῃ νὰ διαβάξῃ καλλίτερα». Καὶ ἂν ὁ Schiller ἀναγκάσθηκε νὰ εἰπῇ γιὰ τοὺς φιλολόγους τῆς ἐποχῆς τοῦ ὅτι ἐξέσχισαν τὸ στεφάνι ποῦχει ὁ Ὅμηρος στὸ κεφάλι του, τί νὰ εἰποῦμε ἐμεῖς γιὰ τοὺς δικούς μας τοὺς καθηγητὰς τῆς φιλοσοφίας ποῦ ξεσχίζουν μιὰ προσωπικότητα, τὸ εὐγενέστερο ποῦ δημιουργεῖ ὁ κόσμος τοῦ θεοῦ καὶ τῶν ἀνθρώπων ; Ὑπάρχει τρόπος νὰ δώσῃ κανεὶς εἰς αὐτοὺς συγγνώμην ; Τὸ σφάλμα ποῦ κάνουν εἶναι βέβαια πάντα τὸ ἴδιο, καὶ πηγάζει ἀπὸ τὴν ἔλλειψιν ἀληθινῆς φιλοσοφικῆς μορφώσεως, δηλαδὴ δὲν μπορούν νὰ νοήσουν κάτι κατὰ τρόπο οὐσιαστικὰ διαλεκτικῶς. Εἴτε ὁμιλοῦν γιὰ ἓνα ἱστορικὸ γεγονός εἴτε γιὰ ἓνα φιλοσόφημα, ὁ νοῦς των εὐρίσκεται πάντοτε στὸ ἴδιο ὕψος. Ἐντασις δὲν ὑπάρχει στὸ νοῦ των. Μόνον ἔτσι συγχωροῦνται δι' ἐκεῖνο ποῦ κάνουν, νὰ βλέπουν μόνον τὴν μιὰ πλευρὰ μιᾶς σκέψεως καὶ νὰ κρίνουν τὸν δημιουργό της μόνον ἀπ' αὐτή. Ἴδου ἀκόμη ἓνα τέτοιο παράδειγμα. Προχωρῶντας στὸν ὁρισμὸ τῆς ἐννοίας τῆς ψυχῆς λέω «κατ' ἀντίθεσιν πρὸς κάθε τι ποῦ δὲν εἶναι ψυχικόν, τοῦ ὁποίου ἡ σχέση εἶναι μηχανικὴ, καὶ τοῦ ὁποίου ἡ ἐνότης εἶναι καθαρὰ λογικὴ, δηλαδὴ εἶναι ἐνότης ποῦ δημιουργεῖται μὲ μιὰ λογικὴ ἀρχή, ποῦ κατάγεται ἀπὸ ἓνα ἄλλο κόσμον, τὸ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ψυχικῆς ἀρχῆς ἔγκειται εἰς τοῦτο, ὅτι ἀποτελεῖ μιὰ ἐνωτικὴ ἐνέργεια καὶ ἐνέχει μιὰ ἀμοιβαία δύναμι, ποῦ ἐνώνει τὴν πολλότητα καὶ δημιουργεῖ μιὰν ἐσωτερικὴν σχέσιν. Αὐτὴ ἡ ἐνωτικὴ ἀρχὴ τοῦ ψυχικοῦ, ἐφ' ὅσον εἶναι συνυφασμένη μὲ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, ἀποτελεῖ τὴν αἰτία γιὰ κάθε μικροκοσμικὸ καὶ μακροκοσμικὸ δημιούργημα. Στὴν ἀρχὴν αὐτὴν χρεωστεῖ κάθε ζωντανὸ τὴν ὕπαρξίν του. Τὸ ὄρατον σύμπαν χωρὶς τὴν ἐνωτικὴν καὶ μορφωτικὴν αὐτὴν ἐνέργειαν τῆς ψυχῆς δὲν θὰ ὑπῆρχε. Ὁ κόσμος εἶναι ἔργον τῆς ψυχῆς» Ὁ Πλωτῖνος γιὰ νὰ παραστήσῃ αὐτὴν τὴν σχέσιν χρησιμοποιοῖ μιὰ εἰκόνα, λέει ὅπως τὰ σύννεφα φωτίζονται ἀπ' τὸ φῶς ἔτσι καὶ ἡ ὕλη ἀπὸ τὴν ψυχὴν. Μὰ κάθε εἰκόνα προκειμένου γιὰ ζητήματα τέτοιας οὐσιαστικῆς διαλεκτικῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου δὲν ἔχει καμμιά σημασίαν καὶ γι' αὐτὸ γράφω τὰ ἀκόλουθα. «Κάθε παρομοίωσις, ποῦ κατάγεται ἀπὸ τὸν αἰσθητὸν κόσμον, δὲν λέγει τίποτε καὶ δὲν μπορεί νὰ

μᾶς φέρη κοντὰ στήν μεταφυσική ἐνέργεια τῆς ἐνότητος, συζεύξεως τοῦ ἀμόρφου καὶ τοῦ μορφωτικοῦ στοιχείου. Μόνον τὴν στιγμὴν ποῦ θὰ μετατρέψῃ κανεὶς τὴν μεταφυσική αὐτὴ ἐνέργεια σὲ μιὰ διαλεκτικὴ πρᾶξι τοῦ νοῦ, μόνον τότε μπορεῖ μιὰ εἰκόνα νὰ ἀποχτήσῃ κάποια σημασία».

Καὶ τὰ λόγια τοῦ Πλωτίνου εἶναι : «εὐθυμεῖσθε τοίνυν πρῶτον ἐκεῖνο πᾶσα ψυχὴ, ὡς αὐτὴ μὲν ζῶα ἐποίησε πάντα, ἐμπνεύσασα αὐτοῖς ζωὴν, αὐτὴ δὲ τὸν μέγαν τοῦτον οὐρανόν, αὐτὴ δὲ ἐκόσμησεν, αὐτὴ δὲ ἐν τάξει περιάγει, φύσις οὖσα ἑτέρα ὧν κοσμεῖ καὶ ὧν κινεῖ καὶ ἃ ζῆν ποιεῖ, καὶ τούτην ἀνάγκη εἶναι τίμιωτέραν, . . . νοεῖτω δὲ ψυχὴν ἔξωθεν οἷον εἰσρέουσαν καὶ εἰσχυθεῖσαν, καὶ παντόθεν εἰσιούσαν καὶ λάμπουσαν, οἷον σκοτεινὸν νέφος ἡλίου βολεῖ φωτίσασαι λάμπειν ποιοῦσι, χρυσοειδῆ ὄψιν διδοῦσαι· οὕτω τοι καὶ ψυχὴ ἐλθοῦσα εἰς σῶμα οὐρανοῦ ἔδωκε μὲν ζωὴν, ἔδωκε δὲ ἀθανασίαν, ἤγειρε δὲ κείμενον, ὃ δὲ κινήθεις αἶδιον ὑπὸ ψυχῆς ἔμφρονος ἀγούσης ζῶον εὐδαιμον ἐγένετο, ἔσχε τε ἀξίαν οὐρανοῦ ψυχῆς εἰσοικισθείσης, ὧν πρὸ ψυχῆς σῶμα νεκρόν, μᾶλλον δὲ σκότος ὕλης καὶ μὴ ὄν, καὶ ὃ στυγέουσιν οἱ θεοί». Καὶ τί λέγει ὁ δικός μας κριτής· λέγω δὲ κριτῆς διότι στήν περίπτωσιν αὐτὴν πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ τὸν κ. Λογοθέτη, διορθώνει καὶ πάλι τὸν Πλωτῖνο καὶ λέγει, «ἐν σελ. 6 καὶ ἐξῆς παρίσταται τὸ ψυχικὸν καὶ τὸ μὴ ψυχικὸν (φυσικὸν) στοιχεῖον ὡς διάφορα, ὧν ἡ σύζευξις (Vermaehlung) ποιεῖ ζῶσαν οὐσίαν, ἀλλὰ ταῦτα ἀπάδουσι πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Πλωτίνου» (σελ. 25 τῆς ἐκθ.).

Ἄν τώρα ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος λέγει ρητῶς γιὰ τὴν ψυχὴ «φύσις οὖσα ἑτέρα ὧν κοσμεῖ καὶ ὧν κινεῖ» δι' αὐτὸ δὲν ἐνδιαφέρεται ὁ κ. Λογοθέτης τὴν στιγμὴ ἄλλως τε ποῦ ἢ φτώχεια ἢ πνευματικὴ τοῦ τόπου εἶναι τέτοια ὥστε δὲν φοβᾶται μήπως τὸν ἐλέγξει κανεὶς. Καὶ γι' αὐτὸ εἶναι τὸ ζήτημά μας περισσότερο ἠθικὸ παρὰ πνευματικόν. Γιὰ αὐτὸ ἀπαιτεῖ τὸ ζήτημα περισσότερην προσοχή. Δὲν πρόκειται στήν περίπτωσιν αὐτὴν νὰ δειχθῇ ποιὸς ξέρει περισσότερα καὶ ποιὸς λιγότερα, οὔτε πρόκειται κυρίως γιὰ τὴν σωστὴ ἐρμηνεία τοῦ κειμένου—γιατὶ τὸ κείμενο τὸ ἐρμηνεύει σωστὰ ἐκεῖνος ποῦ τὸ φέρνει σὲ κίνησι, τὸ μπάζει στήν ζωὴ—ἀλλὰ πρόκειται περὶ τοῦ ἂν ἡ πνευματικὴ ὑπόστασις ἐνὸς ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἴδια μὲ τὴν ἠθική.

Ἄλλὰ καὶ ἂν ἀκόμα πρόκειται γιὰ ζήτημα καθαῶς πνευματικό, τότε γεννᾶται πάλι ἓνα ἠθικὸ ζήτημα, διότι ὅπως λέει κάπου ὁ Nietzsche «ὅποιος δὲν ἔχει βαθειὰ γνῶσι, καὶ γράφει ἓνα βιβλίον, αὐτὸς δὲν πρέπει νὰ κατακριθῇ γιὰ ἀγνοία, ἀλλὰ γιὰ ἀμφίβολο χαρακτήρα». Πῶς μπορεῖς π.χ. νὰ ἰσχυρίζεσαι ὅτι κατέχεις τὰ κείμενα καὶ ὅτι «κατὰ τὸν Πλωτῖνον νοῦς καὶ ψυχὴ δὲν ἔχουν διάφορον οὐσίαν» (σελ. 18 τῆς ἐκθ.) τὴν στιγμήν ποῦ ὁ ἴδιος ὁ Πλωτῖνος λέει «πρῶτον μὲν νοῦς ψυχῆς ἕτερον καὶ κρεῖττον, τὸ δὲ κρεῖττον φύσει πρῶτον» (Ἐνν. X. βιβλ. IX, κεφ. Δ') καὶ κατηγορεῖς τὸν συγγραφέα ποῦ ἔπεσε στὰ χέρια σου καὶ ποῦ γράφει ὅτι «ἡ οὐσία τοῦ νοῦ εἶναι ἀνωτέρας ἀξίας ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς». Πῶς μπορεῖ δὲ τὸ ζήτημα νὰ μὴν πάσῃ καθαρὰ ἠθικὸν χαρακτήρα τὴν στιγμήν ποῦ κατηγορεῖτε τὸν ὑπὸ κρίσιν συγγραφέα ὅτι δὲν ἀναπτύσσει τὴν σχέσιν ψυχῆς καὶ σώματος στὴν σύντομη ἑλληνικὴ μελέτη του γιὰ τὸν Πλωτῖνον, (ποῦ ἔχει σκοπὸ νὰ δώσῃ ἀπλῶς μία εἰκόνα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτῖνου) ἀφοῦ ἔχετε μπροστὰ σας τὸ γερμανικὸ βιβλίον τοῦ συγγραφέως, ὅπου ὑπάρχει ὀλόκληρο κεφάλαιον «περὶ τῆς σχέσεως ψυχῆς καὶ σώματος», ἀποτελούμενον ἀπὸ τριάντα σελίδες; Ἄλλὰ ἐφαρμόζετε καὶ ἐδῶ τὴν ἴδια τὴν μέθοδον ποῦ ἐφαρμόζετε στὸν Πλωτῖνον τὸν ἴδιον, κομματιάζετε τὸν συγγραφέα· φαίνεται ἐκεῖνα ποῦ εἶναι στὴν γερμανικὴ γραμμὴν δὲν ἀποτελοῦν ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ἔργου τοῦ συγγραφέως. Ἄλλὰ μὲ ποιοὺ δικαιώματα κατηγορεῖτε τὸν συγγραφέα ὅτι δὲν στηρίζεται εἰς τὰ κείμενα ὅταν λέγει ὅτι ἡ ἕτερότης τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν εἶναι «ἡ αἰτία ἀμφοτέρων», ὅταν ὁ ἴδιος ὁ Πλωτῖνος λέγει «Γίνεται οὖν τὰ πρῶτα νοῦς, ὃν ἕτερότης, ταυτότης· δεῖ δὲ καὶ κίνησιν λαβεῖν καὶ στάσιν· καὶ κίνησιν μὲν εἰ νοεῖ, στάσιν δὲ ἵνα τὸ αὐτὸ. Τὴν δὲ ἕτερότητα, ἵν' ἢ νοοῦν καὶ νοούμενον· ἢ ἔαν ἀφέλης τὴν ἕτερότητα γενόμενον σιωπήσῃται». Ἀξίζει νὰ σᾶς παρακολουθήσῃ κανεὶς καὶ εἰς τὶς ἄλλες μικρόλογες ἐνστάσεις, οἱ ὅποιες κατὰ κανόνα προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα. Γιατὶ τὸ ζήτημα εἶναι πάντοτε ἓνα, ὅτι ἡ σωστὴ ἐρμηνεία τῶν κειμένων προϋποθέτει μιὰ ζωὴ πνευματικὴ τοῦ ἀτόμου, μιὰ μόρφωσιν ἀνάλογον, ἢ δὲ ἐρμηνεία τῶν φιλοσοφικῶν κειμένων ἔχει ὡς προϋπόθεσιν τοῦτο: ὅτι ὁ ἐρμηνευτὴς ζῆ μέσα του τὰ προβλήματα, τὰ δουλεύει γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ κάθε φορὰ ποῦ ἔρχεται εἰς τὸ κείμενον ἀναγνωρίζει ἐκεῖνα ποῦ εἶχε μόνος του σκεφθῆναι.

γιατι τὰ προβλήματα τῶν κειμένων ἔχουν αὐτὸ τὸ ἰδιαίτερον, ὅπως καὶ ὅλα τὰ προβλήματα τοῦ πνεύματος, νὰ μὴ σοῦ φανερόνται ἂν σὺ δὲν τὰ κατακτήσης, καὶ ἂν δὲν ξέρης τὸν τρόπο νὰ τὰ καλέσης. Συμβαίνει δηλαδὴ καὶ μὲ τὰ προβλήματα τοῦ πνεύματος ἐκεῖνο ποῦ γίνεται καὶ μὲ τὰ προβλήματα τῆς φύσεως. Πρέπει, ὅπως λέγει ὁ Καντ, νὰ ξέρης νὰ ρωτήσης τὴν φύσι, πρέπει νὰ ξέρης νὰ τὴν ἐρευνᾷς, καὶ τότε κατ' ἀνάγκην θὰ σοῦ ἀπαντήσῃ ἡ φύσις, θὰ σοῦ φανερώσῃ τὸν νόμον τῆς, τὴ ζωὴ τῆς, τὸ «πνεῦμα» τῆς. Εἶναι ἓνα κείμενο καὶ ἡ φύσις, λέει ὁ Γαλιλαῖος, γραμμένο σὲ γλῶσσα ἰδιαίτερη, στὴν μαθηματικὴν, μὰ τὸ κείμενο αὐτὸ ἔχει ἀνεξάντλητη ἀξία, ἀνεξάντλητο περιεχόμενο ἀρκεῖ νὰ ξέρης νὰ τὸ ἀντλεῖς. Ἔτσι καὶ τὸ ἱστορικὸ κείμενο, τὸ καθαρὰ πνευματικόν, ἀπαιτεῖ πνεῦμα γιὰ νὰ σοῦ δώσῃ πνεῦμα. Μὰ ἐσὺ μοιάζεις μὲ τὸν ἀπλοϊκόν, τὸν ἀδαῆν καὶ ὅπως ἐκεῖνος βλέπει δαίμονες ἐκεῖ ποῦ ὁ φυσικὸς βλέπει νόμους καὶ ὁ καλλιτέχνης βλέπει ὡραιότητες, ἔτσι καὶ σὺ βλέπεις δαιμόνια καινὰ ἐκεῖ ποῦ ὁ ἱστορικὸς τοῦ πνεύματος ἀνακαλεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἱστορικόν. Φαίνεσαι δεισιδαίμων μέσα στὸν κόσμον τοῦ πνεύματος καὶ ἂν ἐπίστευες ἀπλῶς τὴν δεισιδαιμονίαν αὐτὴ τὸ πρᾶγμα δὲν θάταν φοβερό, μὰ γίνεται φοβερό τὴν στιγμή ποῦ τὴν διδάσκεις.

Καὶ τώρα ἄς πάρωμε γιὰ τελευταῖα φορὰ τὰ κείμενα στὰ χέρια γιὰ νὰ ἰδοῦμε γιὰ τελευταῖα φορὰ ἂν ἔχετε δίκαιον νὰ κατακρίνετε ἄλλους, τὴν στιγμή ποῦ σᾶς κατακρίνουν τὰ ἴδια τὰ κείμενα. Μιὰ καὶ μόνη κριτικὴ παρατήρησι σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτῆρα τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου ἐκάματε, ἀλλὰ καὶ μ' αὐτὴν δὲν ἀδικεῖτε τὸν συγγραφέα, διότι αὐτὸ εἶναι ζήτημα δευτερεύον, ἀδικεῖτε τὸν ἴδιον τὸν Πλωτῖνον, διότι στενεύετε τὶς ἔννοιες τῆς σκέψεώς του. Κατηγορεῖτε τὸν ὑπὸ κρίσιν συγγραφέα ὅτι «ὡς ὄργανον ἀνυψώσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ἐν μνημονεύει μόνον τὸν ἔρωτα καὶ τὴν γνῶσιν καὶ ὅτι παραλείπει τὸ σπουδαιότερον καὶ κυριώτατον τὴν ἠθικὴν ἐνεργειαν, παρορῶν οὕτω τὸν κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸν χαρακτῆρα τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλοσοφήματος». (σελ. 21 τῆς ἐκθ.) Ἄλλὰ πῶς ἔχει τὸ ζήτημα τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας στὸν Πλωτῖνον; Ἄς πάρωμε τὰ κείμενα στὰ χέρια. Στὴν Ἐνν. Α. βιβλίον Β. κεφ. Α, Β, Γ. κλπ. ὁ Πλωτῖνος ὁμιλεῖ περὶ ἀρετῶν καὶ ἀναφέρεται ὅπως πάντοτε στὴν πηγὴ, στὸν Πλάτωνα

καὶ ὁρίζει τὴν ἠθικὴν πράξι ὡς ὁμοίωσι πρὸς τὸ θεῖον καὶ χωρίζει τὴν ὁμοίωσι ἀπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρετῆς — οἱ ὁποῖες ἔχουν γι' αὐτὸν δευτερεύουσα σημασία. Γενικῶς ὁ Πλωτῖνος δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πολιτικὴν ἀρετὴν, ὅπως δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν πολιτείαν, οὔτε ἔχει καὶ τὴν ἐννοίαν τῆς πολιτείας. Εἶναι δὲ τοῦτο φυσικὸ καὶ ἀποτελεῖ τὸ κεντρικὸ γνῶρισμα ὅλων τῶν μεγάλων μυστικιστῶν, νὰ χωρίζονται ἀπὸ τὴν πολιτείαν, νὰ τὴν ἀγνοοῦν. — Γιατί; διότι ὁ μυστικιστὴς δὲν ἔχει σκοπὸν νὰ μεταβάλη, ν' ἀλλάξη τὴν ὄψιν τοῦ κόσμου· ἐκεῖνο ποῦ τὸν ἐνδιαφέρει εἶναι νὰ ξαναγυρίσῃ εἰς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, νὰ ξαναε-νωθῆ μετὰ τὴν ἀόρατη καὶ ἐξωκοσμικὴν, πρώτη ἀρχὴν τοῦ παντός, δὲν ἀσχολεῖται μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ κόσμου, καὶ ἢ τὸν ἀρνεῖται ὁλόκληρον (ὅπως κάνουν καὶ οἱ ἄλλοι μυστικισταὶ) ἢ τὸν βλέπει ὡς αἰσθη-τικὸ φαινόμενον (ὅπως κάνει μόνον ὁ Πλωτῖνος). Ἐπειδὴ καὶ γι' αὐτὸν ὁ κόσμος ἀποτελεῖ τὴν πρώτην βαθμίδα, τὸ πρῶτον ψυχικὸ γεγονός. Ὡστε ἂν οἱ δικοὶ μας κριταὶ λέγοντες ἠθικὴν ἐνέργειαν ἐννοοῦν μόνον τὴν ἠθικὴν τῆς πρακτικῆς ζωῆς, τὴν «πολιτικὴν ἀρετήν,» δὲν ἔχουν δίκαιον, διότι ὁ ἴδιος ὁ Πλωτῖνος δίδει εἰς αὐτὴν σχετικὴν μόνον σημασίαν καὶ τὴν μνημονεύει μόνον διότι ἀναφέρεται εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ γιὰ νὰ κάμῃ λόγον γιὰ τὴν ἀνώτερον ἠθικὴν, γιὰ τὴν δικήν του ἠθικὴν, τὴν ὁποῖαν καλεῖ καὶ ὁμοίωσιν.

Ἐπειδὴ τὸ εἶναι ἢ «ὁμοίωσις» καὶ ποῖα εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς; ὡς ὁμιλήσῃ ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος. «Ἐπειδὴ κακὴ μὲν ἐστὶν ἡ ψυχὴ συμπεφυρμένη τῷ σώματι καὶ ὁμοπαθὴς γινομένη αὐτῷ καὶ πάντα συνδοξάζουσα, εἴη ἂν ἀγαθὴ καὶ ἀρετὴν ἔχουσα· εἴ μὴτε συνδοξάζουσι, ἀλλὰ μόνη ἐνεργεῖ (ὅπερ ἐστὶ νοεῖν τε καὶ φρονεῖν) μὴτε ὁμοιοπαθὴς εἴη (ὅπερ ἐστὶ τὸ σωφρονεῖν), μὴτε φοβοῖτο ἀφισταμένη τοῦ σώματος (ὅπερ ἐστὶν ἀνδρίζεσθαι), ἠγεῖτο δὲ λόγος καὶ νοῦς, τὰ δὲ μὴ ἀντιτείνουσι δικαιοσύνη δ' ἂν τοῦτο. Τὴν δὲ διάθεσιν ταύτην τῆς ψυχῆς καθ' ἣν νοεῖ τε καὶ ἀπαθὴς οὕτως ἐστὶν, εἴ τις ὁμοίωσιν λέγοι πρὸς θεόν, οὐκ ἂν ἁμαρτάνοι». Καὶ κατόπιν λέγει. «Ὡστε καὶ τῇ ψυχῇ δικαιοσύνη ἢ μείζων τὸ πρὸς νοῦν ἐνεργεῖν, τὸ δὲ σωφρονεῖν ἢ εἴσω στροφή». Ὡστε καὶ ὁ λόγος, ἢ γνῶσις καὶ γενικὰ ἢ ἐπιστροφή πρὸς ἑαυτὸν, αὐτὸ εἶναι γιὰ τὸν Πλωτῖνον ἠθικὴν. — Καὶ τί γράφει ὁ κατακριθεὶς συγγραφεὺς; Εἶναι τόση ἢ σημασία ποῦ ἀποδί-

δει εἰς τὸν «ἠθικὸν χαρακτῆρα» τοῦ φιλοσοφήματος τοῦ Πλωτίνου ποῦ βασίζει ὅλο του τὸ ἔργον ἐπάνω εἰς αὐτὴν τὴν ἔννοια, καὶ ἀρχίζει τὸ βιβλίον του ὡς ἑξῆς : «ἂν θεωρήσωμε ὡς κύρια προϋπόθεσι τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου τὴν σχέσι τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ θεό, τότε θὰ ἐννοήσῃ κανεὶς συνάμα καὶ τοῦτο, ὅτι κατὰ τὸν Πλωτῖνο ἡ κατεύθυνσις τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν αἴσθησι καὶ ἡ ἀπασχόλησις της ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦ γίνεσθαι ὄχι μόνον εἶναι κάτι ἄπρεπο (ἀντίκειται στὸν ἠθικὸν της προσορισμὸν) δηλαδὴ ἀντιτίθεται στὴν ἀξιολογικὴ ἔννοια τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ ὅτι συγχρόνως ἀντίκειται καὶ πρὸς τὴν οὐσία τῆς ψυχῆς, ὅπως ὠρίσθηκε αὐτὴ ἀπὸ τὸν θεό» Ἄλλὰ ὄχι μόνον ἀρχίζει τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον μὲ τὰ λόγια αὐτά, ἀλλὰ καὶ διὰ μέσου τοῦ ὅλου βιβλίου διήκει ἡ βασικὴ αὐτὴ ἔννοια, ἡ ἐπιστροφή τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν ἑαυτὸν της εἶναι τὸ κεντρικώτερον πρόβλημα γιὰ τὴ διαφώτισιν τοῦ ὁποίου δουλεύει ὁ συγγραφεὺς. Καὶ ἐδῶ κορυφώνεται ἡ παρεξήγησις, (γιατὶ οἱ κριταὶ μας καθὼς ἐφάνηκε δὲν ἐννοοῦν οὔτε τὸν Πλωτῖνο οὔτε τὸν ὑπὸ κρίσιν συγγραφέα, μοῖροχονται στὸ νοῦ μου τὰ λόγια τοῦ Nietzsche ποῦ ζητάει κάποτε ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη του νὰ μὴν βάζῃ ἀνάμεσα τοῦ συγγραφέα ποῦ διαβάζει καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του τὴν «μόρφωσί» του, διότι αὐτὸ δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ἰδῇ τὸν συγγραφέα. Οἱ δικοὶ μας κριταὶ εἶναι ἀμίμητοι γιὰ τὴ συσσώρευσι περιττῶν ἐννοιῶν μεταξὺ τοῦ ἑαυτοῦ των καὶ τοῦ κλασικοῦ· εἶναι τόσες πολλὲς οἱ ἐνδιάμεσες αὐτὲς ἔννοιαι (τέτοια εἶναι καὶ ἡ ἔννοια ποῦ ἐσχημάτισαν γιὰ τὴν ἠθικὴν τοῦ Πλωτίνου) ποῦ δὲν τοὺς ἀφίνουν νὰ ἰδοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ συγγραφέως. Καὶ γιὰ νὰ εἶμαι ἀκριβέστερος πρέπει νὰ εἰπῶ ὅτι οἱ ἔννοιαι αὐτὲς, δὲν εἶναι ἀνάμεσα αὐτῶν καὶ τοῦ κλασικοῦ, ἀλλὰ βρίσκονται μέσα στὸ κεφάλαιον τῶν κριτῶν, ἔχουν πάρει τὶς θέσεις τῶν πραγματικῶν ἐννοιῶν ποῦ διέπουν τὸ πνεῦμα τῶν κλασικῶν—καὶ γι' αὐτὸ γίνεται αὐτὸ ποῦ γίνεται, νὰ βλέπωμε τὸν κλασσικὸν παραμορφωμένον, νὰ ἔχωμε μπροστὰ μας μιὰ παραποιημένη εἰκόνα τοῦ κλασικοῦ. Καὶ θὰ ρωτήσῃ ἴσως κανεὶς ποῦ μένει ἔξω ἀπὸ τὴν διαμάχην αὐτήν, μὴ πῶς; ἀρνεῖσθαι ὅτι ὁ σχολαστικισμὸς λατρεύει τὰ κείμενα; ἀρνεῖσθαι ὅτι ἔχει μιὰ σχέσιν εὐσεβείας πρὸς αὐτά; Δὲν μπορεῖ βέβαιον κανεὶς ν' ἀρνηθῇ ὅτι ὁ σχολαστικισμὸς ἔχει μιὰ λατρείαν πρὸς τὰ κείμενα, ἀλλὰ καὶ ὅτι προσέφερε καὶ κάποιαι ὑπηρεσίαι πρὸς τὰ κείμενα, συνέβαλε ἄλλοτε στὴν διατή-

ρησί των. Μὰ ἡ λατρεία του αὐτὴ μοιάζει μὲ τὴν λατρεία τῶν χριστιανῶν πρὸς ἓνα ἔργο τέχνης ποῦχει γιὰ ὑπόθεσι τὸν χριστιανικὸ μῦθον ὡς ποῦμε τὴ γέννησι τοῦ Χριστοῦ ἢ ἡ λατρεία του εἶναι τέτοια, ποῦ σιγὰ-σιγὰ σκεπάζει τὴν εἰκόνα, τὸ ἔργο τῆς τέχνης, μὲ κομμάτια ἀπὸ ἀσῆμι καὶ ἀπὸ χρυσάφι ὡς ποῦ στὸ τέλος νὰ βλέπη κανεὶς μόνο τὸ κεφάλι ἢ καμμιά φορὰ καὶ μόνον τὰ μάτια, ὅλο τὸ ἄλλο σῶμα εἶναι κρυμμένο, σκεπασμένο. — Τὶ θὰ εἶπῃ αὐτό; πὼς οἱ χριστιανοὶ αὐτοὶ δὲν καταλαβαίνουν πὼς ἡ εἰκόνα αὐτὴ ἔχει μιὰ αἰσθητικὴ ἀξία καὶ πὼς γι' αὐτὴν κυρίως δημιουργήθηκε· καὶ ὅτι τὸ ἀσῆμι καὶ τὸ χρυσάφι ὄχι μόνον δὲν ἔχει καμμιά σχέσι μὲ τὸ ὄραϊο, ἀλλὰ στὴν περίπτωσιν αὐτὴν καὶ βεβηλώνει τὸ ὄραϊο, γιὰ τὸ ὄραϊο δημιουργεῖται γιὰ νὰ φαίνεται, γιὰ νὰ τῶχει κανεὶς πάντα μπροστά του. Τέτοια εἶναι καὶ ἡ εὐσεβεία τοῦ σχολαστικισμοῦ πρὸς τὰ κείμενα. Ὅμως ὁ εὐσεβὴς ἐκεῖνος χριστιανὸς κρύβει τὴν ὡραιότητα τῆς εἰκόνας μέσα στὰ χρυσάφια καὶ στ' ἀσήμια, ἔτσι καὶ ὁ σχολαστικισμὸς περιτυλίσσει τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων καὶ τὴν ὡραιότητά των μέσα σὲ περιττὰς ἔννοιες, μέσα σὲ λέξεις νεκρὰς, μέσα σὲ σειρὰς ἀπὸ κοσμητικὰ ἐπίθετα, ποῦ ἔχουν τόση σχέσι πρὸς τὴν ὡραιότητα καὶ πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων ὅση καὶ τὰ χρυσάφια καὶ τὰ ἀσήμια τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν πρὸς τὴν ὡραιότητα τῆς εἰκόνας. Καὶ ὅπως ἅμα τολμήσης καὶ ξεσκεπάσης τὴν εἰκόνα ἀπὸ τὰ χρυσάφια καὶ τ' ἀσήμια ὁ εὐσεβὴς χριστιανὸς θὰ σὲ πῇ ἀσεβῆ καὶ θὰ σὲ στιγματίσῃ, ἔτσι καὶ ὁ σχολαστικισμὸς ὅταν ἐρῆς καὶ ἀπαλλάξῃ τὸ πνεῦμα τῶν κειμένων καὶ τὴν ὡραιότητα ποῦ ἐγκλείουν ἀπὸ τῆς μικρόλογες καὶ περιττὰς ἔννοιες μὲ τίς ὁποῖες τὰ περιτυλίσσει (ὡσὰν νάχαν ἀνάγκη ἀπὸ τέτοια προφύλαξι) σὲ κατηγορεῖ ὡς ἀσεβῆ καὶ ὡς παραχαράκτη τῶν κειμένων.